

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik

Metodički pristup nastavi morfologije u osnovnoj školi

Završni magistarski rad

Kandidatkinja
Jasmina Mujić

Mentor
Prof. dr. Muhidin Džanko

Sarajevo, 2019.

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Jasmina Mujić

Broj indeksa: 2643/2017; redovna studentica

Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik; dvopredmetni studij

Metodički pristup nastavi morfologije u osnovnoj školi

Završni magistarski rad

Predmet: Metodika nastave bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika

Mentor: prof. dr. Muhidin Džanko

Sarajevo, oktobar 2019.

SADRŽAJ

Uvod.....	7
Pojam i predmet metodike nastave.....	8
Nastava gramatike	9
Sadržaj nastave morfologije	10
Veza nastave morfologije s drugim disciplinama	10
Ciljevi i zadaće nastave morfologije	12
Nastavne metode	14
Metoda usmenog izlaganja	15
Dijaloška metoda	17
Metoda jezičke analize	19
Metoda vježbanja.....	19
Metoda pokazivanja (demonstracije).....	19
Tipovi nastavnih časova	23
Čas uzimanja novog gradiva.....	23
Čas utvrđivanja gradiva	24
Čas provjeravanja znanja.....	24
Čas uopćavanja i ponavljanja gradiva	25
Metodički sistemi i pristupi u nastavi jezika	27
Dogmatsko-reproduktivni pristup.....	28
Analitičko-eksplikativni pristup	28
Problemsko-stvaralački pristup	28
Lingvističko-komunikacijski pristup	30
Morfološki sadržaji bosanskoga jezika u predmetnoj nastavi osnovne škole	31
Modeli nastavnih jedinica	34
Futur prvi	34

Glagolski prilog prošli	41
Padeži.....	47
Brojevi	52
Genitiv	58
Zaključak.....	62
Literatura	63

Uvod

Maternji jezik smatra se jednim od najopsežnijih predmeta, pa bi se moglo reći da je on i ključni predmet za razumijevanje ostalih predmeta, budući da je cilj nastave maternjeg jezika osposobiti učenike za jezičku komunikaciju koja im omogućava ovladavanje sadržajima svih nastavnih predmeta, ali i uključivanje u cjeloživotno učenje.

Maternji jezik je fundament čitavog općeg obrazovanja učenika. Položaj maternjeg jezika kao nastavnog predmeta u sistemu nastave određen je značajem jezika u životu društva uopće. Bez dobrog vladanja jezikom nije moguć nikakav spoznajni rad zato što je jezik nerazdvojivo i neposredno vezan s mišljenjem. Maternji jezik u sebi krije ogromne mogućnosti za svestran učenikov razvoj. Ovladavanje jezikom je ključni preduslov za uvođenje učenika u sistem znanja, u nauku uopće.

Nastava bosanskoga jezika u višim razredima osnovne škole obuhvata gramatičke i pravopisne sadržaje. U ovom magistarskom radu govorit ću o gramatičkim sadržajima, odnosno o morfološkim sadržajima nastave bosanskoga jezika u osnovnoškolskom obrazovanju od šestog do devetog razreda. Predstaviti ću glavne karakteristike metodičkog pristupa nastavi morfologije u osnovnoj školi.

U prvom, teorijskom dijelu rada govorit ću o nastavi gramatike, sadržaju nastave morfologije i njenim vezama s drugim disciplinama. Potom ću govoriti o nastavnim metodama koje se primjenjuju prilikom obrade ili ponavljanja morfoloških tema, kao i o metodičkim sistemima i pristupima u nastavi. U drugom dijelu rada ću prikazati morfološke sadržaje bosanskoga jezika u predmetnoj nastavi osnovne škole. Kao izvor ću koristiti Nastavni plan i program za Bosanski jezik i književnost/Hrvatski jezik i književnost/Srpski jezik i književnost od VI do IX razreda osnovne škole. Na kraju ovog rada ponudit ću modele nastavnih jedinica, odnosno pripreme za nastavne časove na kojima se morfološko gradivo obrađuje ili ponavlja.

Pojam i predmet metodike nastave

Riječ metodika (grč. *methodos* – metoda) predstavlja *svrsishodno provođenje nekog posla*.¹ Području metodike pripada sve što se događa u procesu poučavanja kao prijenosu znanja i iskustava.

*De Zan određuje metodiku kao samostalnu naučnu disciplinu koja proučava zakonitosti nastave pojedinog nastavnog predmeta. Ona je prije svega određena metodama i sadržajem pojedinog nastavnog predmeta, koje učenici stiču određenim metodičkim postupcima. Iz toga proističe i njeno prakseološko i naučno značenje. To znači da se u vaspitno-obrazovnom procesu primjenjuju postojeća praktična iskustva i teorijske spoznaje koje ga unapređuju i podižu njegovu učinkovitost.*²

Veliki broj autora metodiku određuje kao pedagošku disciplinu. Tako, po svom predmetu interesovanja metodika spada u red pedagoških disciplina jer je i njen domen istraživanja vaspitanje i obrazovanje u najširem smislu riječi kao uostalom i svih drugih pedagoških disciplina.

Metodika je utemeljena u pedagogiji, ona je u naučnoj usmjerenosti, po predmetu istraživanja, po namjeni i funkciji, po karakteru i zadacima, po nastanku i razvoju izrazito pedagoška nauka, grana ili disciplina u razgranatom sistemu pedagoške nauke koja proučava i unapređuje odgojno-obrazovni proces u nastavi odgovarajućeg nastavnog predmeta ili šireg odgojnog područja.

¹ Simić, Kojo (2015), *Osnove metodike nastave*, Evropski univerzitet, Brčko, str. 6.

² Isto, str. 7.

Nastava gramatike

Gramatika predstavlja *opis prirodnog ljudskog jezika koji obuhvaća sve površinsko, tj. ono što se prima auditivno i vizualno, a to je izraz i sadržaj, funkcija i značenje. Gramatika je dakle opisani model jezika.*³

Potrebe za učenjem i proučavanjem gramatike u osnovnoj školi iskazivale su se različito. Potreba za učenjem gramatike objašnjava se učenikovom potrebom za spoznajom, a spoznaju mu omogućuje upravo gramatika. Vrijednost učenja gramatike ovisi o tome koliko učenik duboko prodire u spoznavanje sila koje djeluju u jeziku. Jezik se ne može učiti bez gramatike. Učenje gramatike pospješuje učenje jezika, ubrzava proces i osposobljava učenika za uspješnu jezičku komunikaciju u svim područjima života.

U posljednje vrijeme gramatika je postala nepopularna disciplina u školi i učenici pokazuju odbojnost prema nastavi gramatike i njenom učenju. Uz pojam gramatike učenici često vezuju dosadu, nezanimljivost i nezainteresiranost. Uzroke te pojave istraživali su mnogi metodičari. Na osnovu pokazatelja u empirijskim istraživanjima odnosa učenika prema nastavi gramatike može se zaključiti da nije u pitanju gramatika sama po sebi, nego način na koji se gramatika uči u školi, odnosno organizacija i metodika nastave gramatike. Tradicionalno učenje gramatike uvjetovalo je svojstvenu odbojnost učenika prema nastavi gramatike. U takvom sistemu učenja učenik mora pamtit i brojne paradigme i pravila bez primjene u govoru i pisanom jeziku. Nefunkcionalno učenje paradigmi i pravila utjecalo je na smanjenje učenikovih zanimanja za učenje gramatike. Prema savremenim koncepcijama, gramatika ne bi trebala biti cilj učenja, nego put do cilja, odnosno put do jezičke kulture, kulture govorenja, čitanja i pisanja, put prema učenju drugih jezika i stjecanju sveopće kulture.

³ Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena (1996), *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, str. 239.

Sadržaj nastave morfologije

Morfologija je *dio gramatike koji se bavi vrstama, oblicima, i tvorbom riječi (grč. morphe – oblik; logos – nauka, riječ, govor). Morfologijom se naziva i sistem oblika jednog jezika.*⁴

Nastava morfologija obuhvata morfološku problematiku savremenog bosanskog književnog jezika. Pri određivanju sadržaja i njegove interpretacije metodika nastave morfologije oslanja se na spoznaje do kojih je došla savremena lingvistika.

Sadržaj nastave morfologije uvjetovan je morfološkom strukturom savremenog književnog jezika, ali i ciljevima nastave na pojedinim nivoima obrazovanja. Morfološko gradivo se pojavljuje u svim etapama obrazovanja. Pri uključivanju morfologije u nastavni proces uzimaju se u obzir i intelektualne mogućnosti učenika.

Veza nastave morfologije s drugim disciplinama

Nastava morfologije se ne može posmatrati izdvojeno, tj. izvan konteksta nastave jezika u cjelini. Ona uspostavlja odgovarajući odnos s drugim disciplinama koje čine sadržajnu okosnicu nastave jezika. U nastavnom procesu se ostvaruju višestruke veze lingvističkih disciplina.

Nastava morfologije povezana je s fonetikom. Sve glasovne promjene koje su morfološki uvjetovane proučavaju se uporedo s morfološkim pojavama (glasovne pojave uvjetovane konjugacijom, tvorbom riječi, naglaskom ili oblikom riječi). Tako se već u programu nastave jezika u osnovnoj školi ističe povezanost morfološkog i fonetskog plana pri proučavanju jezičkog gradiva. Proučavanje padeža npr. obuhvata slijedeću fonetsku problematiku: uz nominativ, dativ, vokativ i lokativ povezuje se sibilizacija i palatalizacija, uz komparaciju pridjeva jotovanje i sl.

⁴ Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, str. 173.

Nastava morfologije povezuje se s nastavom ortografije i ortoepije jer proučavanje vrsta riječi uključuje ortoepski i ortografski pristup. Uz imenice se povezuju pravopisna i pravogovorna pravila poput pisanja velikog slova, pisanje *ije* i *je* kod imenica, pridjeva, priloga i glagola, pisanje prisvojnih pridjeva izvedenih od vlastitih imena, glasovne promjene koje se javljaju u deklinaciji i komparaciji te pravopisna pravila koja su utemeljena na fonetskim osnovama, sufiksi važni za ortoepiju i ortografiju, naglasak, izgovor glasovnih skupova i riječi i sl.

Nastava morfologije povezana je i s nastavom sintakse jer se vrste riječi proučavaju kao moguće sintaksičke kategorije: imenice kao subjekat ili dio predikata, glagoli kao predikat, pridjevi kao atribut ili dio predikata, padeži kao sintaksičke kategorije i sl.

Nastava morfologije povezana je i s nastavom semantike. Naime, morfološke pojave se očituju i na semantičkom planu, tj. na području značenja riječi i njenog oblika.

Osim navedenih područja postoji i veza morfologije i stilistike. Morfološke kategorije proučavaju se i s gledišta stilistike. Tako se u nastavu uključuje morfološka stilistika ili morfostilistika. Svaka vrsta riječi posmatra se kao stilistička kategorija u okviru pojedinog funkcionalnog stila (književno-umjetničkog, razgovornog, naučnog, publicističkog ili administrativnog). Tako se npr. imenice mogu posmatrati kao stilske kategorije s obzirom na vrstu, rod, broj i padež. Poznato je da su neke vrste imenica karakteristične za pojedini funkcionalni stil. Pored imenica, i ostale vrste riječi mogu se posmatrati sa stilističkog gledišta (stilistička uloga određenoga i neodređenoga pridjeva, kraći i duži oblik pridjeva, stilistička funkcija brojeva, zamjenica, istoznačnost glagolskih vremena, stilistička upotreba glagolskih oblika i sl.).

Spomenute veze naučnih disciplina sa nastavom morfologije uspostavljaju cjelovit i funkcionalan metodički sistem. Takva koncepcija nastave jezika omogućava još jednu značajnu vezu: prožimanje nastave jezika, a samim tim i morfologije, s nastavom književnosti i nastavom pismenog i usmenog izražavanja.

Ciljevi i zadaće nastave morfologije

Nastava morfologije učestvuje u ostvarivanju zajedničkih ciljeva nastave jezika i odgojno-obrazovnog procesa u cjelini. Posebnosti ciljeva i zadaća u nastavi morfologije proizilaze iz prirode morfološkog gradiva kao nastavnog sadržaja i prihološko-spoznajnog procesa koji se očituje prilikom usvajanja tog sadržaja.

Obrazovni ciljevi nastave morfologije ostvaruju se upoznavanjem, tj. teoretskim usvajanjem morfološke norme savremenog bosanskoga književnoga jezika i primjenom te norme u različitim područjima jezičke komunikacije. To znači da će učenici upoznati morfološki sistem savremenog književnog jezika, zakonitosti koje u njemu postoje, te uzroke koji utječu na promjene morfološke norme. Usvojene spoznaje primjenjivat će u vlastitom jezičkom komuniciranju i tako se uključiti u različita područja stručnog, kulturnog i društvenog života.

Priroda morfoloških sadržaja pruža široke mogućnosti za razvijanje učenikove osobnosti. Proučavanje morfoloških sadržaja zasniva se na misaonim procesima. Upravo razvijanje misaonih sposobnosti učenika postavlja se kao jedan od primarnih funkcionalnih ciljeva nastave morfologije. Nastavom morfologije razvija se i logičko mišljenje. *Pojam logičkog mišljenja podrazumijeva sposobnost uočavanja pojava i procesa, otkrivanje njihovih međusobnih odnosa i zakonitosti, izdvajanje bitnih i tipoloških karakteristika pojava, klasificiranje pojava na osnovu jedne ili više značajki, utvrđivanje sličnosti i razlika među različitim vrstama pojava, sposobnost zapažanja, raščlanjivanja, dokazivanja, generaliziranja, sposobnost postavljanja pitanja, hipoteza, izvođenja sudova i zaključaka, uočavanja grešaka u zaključivanju i sl.*⁵

Kao važna funkcionalna zadaća nastave jezika postavlja se razvijanje jezičkog osjećaja, a ta se kategorija očituje kao spontano reagiranje na jezičke pojave, kao vlastita procjena jezičkih činjenica i pojava. Zahvaljujući toj sposobnosti, učenici mogu razumijvati značenja pojedinih riječi bez tuđeg tumačenja, otkrivati morfološke i tvorbene zakonitosti. Jezički osjećaj nije imanentna i statična kategorija. On se stvara i razvija pod utjecajem određenih okolnosti, prvenstveno pod utjecajem jezičke sredine i svjesnog djelovanja u

⁵ Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena (1996), *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, str. 265.

nastavnom procesu. Jezički osjećaj počinje se očitovati već u ranom djetinjstvu. Psihološka istraživanja pokazuju da se jezički osjećaj snažno očituje u razdoblju od druge do pete godine. U toj dobi djeca samostalno stvaraju nove oblike riječi. Međutim, stvaranje novih oblika riječi u školskoj dobi nije više tako razvijeno. Stoga nastava morfologije ima zadaću da sačuva stvaralački odnos prema jeziku. Učenje zakonitosti prema kojima se tvore novi oblici riječi omogućit će učenicima osmišljavanje mnogih jezičkih pojava koje su intuitivno otkrili. Udio teoretskog dijela nastave ne smije ići na štetu stvaralačke zaokupljenosti u nastavnom procesu.

U nastavi morfologije organizira se poseban tip stvaralačkih vježbi i zadataka koji omogućavaju da se učenici stvaralački zaokupe pri učenju jezičkih zakonitosti. Na taj način nastava razvija stvaralačke sposobnosti kod učenika. Osim logičkog (gramatičkog) mišljenja i jezičkog osjećaja (intuicije) nastava morfologije razvija i učenikovo pamćenje. Pamćenje omogućava učeniku da u svijesti zadrži znakove maternjeg jezika i njima se služi u svakodnevnoj komunikaciji, jer upravo je ono temelj jezičkog osjećaja. Spoznavanje jezičkih zakonitosti pojavljuje se kada je jezička pojava usvojena. Leksička i gramatička značenja maternjeg jezika djeca intuitivno otkrivaju prije nego što o njima počnu razmišljati i teoretski obrazlagati. Stoga pri izboru organizacijskih oblika nastavnog rada i metodičkih postupaka uvijek treba imati na umu funkcionalne zadaće nastavnog procesa koji će se očitovati u izgrađivanju učenikove osobnosti.

Nastavne metode

Nastava morfologije služi se metodama koje su zastupljene u metodici nastave maternjeg jezika u cjelini. Svaki nastavni predmet, bez obzira na to što se zasniva na jednoj ili većem broju naučnih disciplina, izgrađuje cjelovit sistem metoda koje se prilagođavaju prirodi sadržaja, izvorima iz kojih se sadržaj usvaja i psihološko-spoznajnim zakonitostima usvajanja naučnih spoznaja. Nastavne metode su zapravo načini rada nastavnika i učenika pomoću kojih se postiže usvajanje znanja, umijeća i navika, formiranje učenikovog pogleda na svijet, kao i razvoj učenikovih spoznajnih aktivnosti.

U definiranju i klasificiranju metoda u nastavi materinskog jezika pojavljuju se ove odrednice: sadržaj i izvori iz kojih se uči te spoznajna (psihička) djelatnost učenika i nastavnika u nastavnom procesu. Jezičko se gradivo odnosno gradivo znanosti o jeziku prenosi u različite izvore iz kojih se usvaja. To je u prvom redu udžbenik poprečen dopunskim izvorima (radnom bilježnicom, nastavnim listićima, priručnicima). Osim udžbenika u suvremenoj se nastavi pojavljuju i drugi izvori: radijske i televizijske emisije, filmovi i ostala audiovizuelna sredstva i pomagala. Izvorom za učenje jezika može biti i živa, neposredna govorna djelatnost učenika i drugih govornih osoba.⁶

Uzimajući izvore znanja kao ishodište za određivanje metoda, Dragutin i Irena Rosandić u okviru metodike nastave jezika razlikuju slijedeće nastavne metode:

- *metoda usmenog izlaganja nastavnika,*
- *dijaloška metoda,*
- *metoda jezičke analize,*
- *metoda vježbanja,*
- *metoda pokazivanja.⁷*

Pri odabiru bilo koje nastavne metode uvijek treba imati na umu koji se sadržaj njome prenosi, kako će učenici usvajati taj sadržaj, koliko će zaposliti učenike i poticati njihove spoznajne aktivnosti, koliko će utjecati na razvijanje učenikove jezičke kulture i koliko će utjecati na ekonomičnost nastavnog vremena.

⁶ Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena (1996), *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, str. 268.

⁷ Isto, str. 268.

Metoda usmenog izlaganja

Sam naziv metode upućuje na zaključak da se nastavni sadržaj prenosi nastavnikovim govorom (usmenim izlaganjem ili govorom neke druge osobe). Dakle, riječ je o monološkom govornom očitovanju. Ova metoda se ne primjenjuje samo prilikom usvajanja novog gradiva. Ona se uspješno može primjenjivati i kada se gradivo ponavlja, utvrđuje ili proširuje.

Metoda usmenog izlaganja u nastavi najčešće se očituje u obliku objašnjavanja. Nastavnik objašnjava pojmove, pravila, definicije, primjere, sheme, modele i sl. Objašnjavanje se pojavljuje u različitim nastavnim situacijama i služi kao poticaj za samostalni rad učenika ili kao njegova dopuna, tj. generalizacija i sinteza.

Metoda usmenog izlaganja u nastavi morfologije ima ograničenu primjenu. Njome se učenicima mogu saopćavati novi pojmovi, objašnjavati gradivo koje im je nedostupno. Ova metoda obično se primjenjuje kada se učenicima zadaju vježbe i zadaci za samostalni rad, prilikom objašnjavanja nepoznatih riječi, pri motiviranju učenika za samostalni rad, kada nastavnik daje potrebna objašnjenja i upute, kada se komentiraju pravila i definicije iz udžbenika i sl.

Sva objašnjenja koja se daju u nastavnom procesu moraju biti utemeljena na najnovijim naučnim spoznajama. Ona su prvenstveno teoretskog karaktera i služe proširivanju učenikovih spoznaja. Prilikom izbora metode usmenog izlaganja treba imati na umu položaj učenika u nastavnom procesu, tj. misaone procese koje će izlaganje pokrenuti. Obavijesti koje se prenose usmenim izlaganjem obično treba upamtiti. Stoga se od učenika zahtijeva da zabilježe one podatke koje treba upamtiti. Budući da objašnjavanje morfoloških sadržaja zahtijeva visok stepen koncentracije, ono ne može dugo trajati jer se učenici zamaraju. Istraživanja su pokazala da objašnjavanje jezičkih pojava na nastavnom času maternjeg jezika u osnovnoj školi može trajati od tri do pet minuta.

Nastavnikovo usmeno izlaganje mora se odlikovati uvažavanjem normi naučnog stila, jer naučni stil uključuje veliki broj stručnih termina. Poznato je da su mnogi nazivi internacionalni, pretežno nastali iz morfema grčkog i latinskog jezika. Takvi su npr. nazivi *morfologija, morfem, sufiks, prefiks, deklinacija, konjugacija, futur, nominativ, genitiv* i sl. Uz internacionalne nazive upotrebljavaju se i domaći termini: *nastavak, predmet, promjena* i sl. Pri objašnjavanju pojava treba znati koje termine učenici poznaju, a koji su za njih novi. Nepoznavanje termina otežava usvajanje obavijesti koje se prenose objašnjavanjem. Osim

posebne terminološke prisutnosti u naučnom stilu do izražaja dolaze i preciznost, logička povezanost, jasnoća, jednoznačnost izraza, odsutnost dvosmislenosti.

Budući da se objašnjavanje ostvaruje nastavnikovim govorom, ono mora zadovoljiti normu književnog jezika – gramatičku i ortoepsku. Oblici usmenog izlaganja u nastavnom procesu imaju obrazovno-odgojnu ulogu. Stoga se pri njihovom ostvarivanju mora paziti na tempo, logički naglasak, intenzitet govora. S obzirom na važnost i ulogu usmenog izlaganja u nastavnom procesu, preporučuje se usporen tempo s naglašavanjem onih pojmova koji su nosioci logičkog središta informacije. Od govornog ostvarivanja posebno zavisi obrazovni i odgojni uspjeh izlaganja.

Savremena nastava jezika uključuje i tehnička audiovizualna pomagala. Njihovim uključivanjem otvorile su se nove mogućnosti metodičke organizacije nastavnog procesa. Pojedine nastavne metode prilagodile su se novim medijima. Tako se pojavom radijskih i televizijskih emisija metoda usmenog izlaganja pojavljuje s novim osobinama.

Usmeno izlaganje u radioemisiji može se očitovati kao objašnjenje, najava, uputa za rješavanje zadataka, vježbi i sl. Nosilac izlaganja je voditelj emisije koji je učenicima nepoznat i nevidljiv. Riječ je o posrednom izlaganju. Ta okolnost utječe na izbor postupaka u izlaganju sadržaja. Međutim, istraživanja su pokazala da učenici teže prate duža objašnjavanja u radijskoj emisiji, pa neki metodičari smatraju da je objašnjavanje novog gradiva u radijskoj emisiji nefunkcionalno. Primjena radijske emisije opravdanija je i funkcionalnija kad priprema učenike za proučavanje teme, tj. kada ih motivira za rad, kada im pruža gradivo koje će u nastavi objašnjavati ili samostalno istraživati.

Primjena metode izlaganja u televizijskoj emisiji nešto se razlikuje od radijske emisije, jer je u televizijskoj emisiji voditelj vidljiv. Učenici gledaju i slušaju voditeljeva objašnjenja i komentare i na taj način neposrednije učestvuju u primanju poruka koje im prenosi. Svoje izlaganje voditelj televizijske emisije može popratiti vizualnim rješenjima: navođenjem primjera (njihovim prezentiranjem na ekranu), shema, crteža, i sl. Zahvaljujući sredstvima televizijskog istraživanja, mnoge morfološke pojave mogu se vizualno predočiti i usmeno objašnjavati. Stoga će usmeno objašnjavanje u televizijskoj emisiji imati veću primjenu nego u radijskoj emisiji.

Za praćenje oblika usmenog izlaganja u radijskoj i televizijskoj emisiji učenike treba adekvatno pripremiti i motivirati. Prilikom primjene medijskih sredstava u nastavi gramatike

do izražaja dolazi tzv. posredno usmeno izlaganje, koje ima svoje metodičke posebnosti: govorna osoba koja izlaže nije neposredno prisutna, učenicima je ta govorna osoba (u većini slučajeva) nepoznata, izlaganje se obično odvija bez prekidanja i zaustavljanja, obavijesti se prenose u posebnim okolnostima. Uključivanjem različitih medija i različitih oblika usmenog izlaganja u nastavu jezika jezička kultura učenika uspješnije će se razvijati.

Dijaloška metoda

Za razliku od metode usmenog izlaganja u kojoj poruku prenosi jedna osoba, dijaloška metoda⁸ uključuje dvije osobe (govornika i sagovornika). U nastavnom dijalogu komuniciraju nastavnik i učenik. Dijalog podrazumijeva i smjenjivanje aktivnosti govorenja i slušanja, koje su opet usko vezane sa procesom mišljenja. Dijalog se najčešće organizira u obliku pitanja i odgovora. Međutim, on se ne ostvaruje samo pitanjem i odgovorom. U njegovom ostvarivanju često učestvuju i poticajne rečenice. Sagovornici su dužni dati govorni poticaj i reagirati na njega. Ako se u dijalogu ne uspostavi smjenjivanje govornih poticaja i reakcija, nastupit će prekid. Posebnosti dijaloga kao nastavne metode uvjetovane su nastavnim sadržajem, posebnostima prilagođavanja gradiva i njegovog usvajanja, teoretskim i praktičnim ciljevima, njegovom ulogom u razvijanju jezičke kulture.

Morfološko gradivo kao nastavni sadržaj može se usvajati, uvježbavati, ponavljati i utvrđivati primjenom dijaloške metode. Proučavanje gramatičkih kategorija, vrsta riječi, tvorbe riječi, morfoloških zakonitosti, pravila i definicija uključuje nastavni dijalog kao vrlo rasprostranjenu i djelotvornu nastavnu metodu. Dijaloška metoda pruža veće mogućnosti od usmenog izlaganja za intelektualno (misaono) angažiranje učenika pri usvajanju, uvježbavanju, ponavljanju i utvrđivanju gradiva. Prednosti dijaloške metode pred metodom usmenog izlaganja ogledaju se u tome što dijaloška metoda istovremeno uključuje u rad učenika i nastavnika, tj. učenik postaje aktivni učesnik u nastavnom procesu, dijaloška metoda potiče učenika na misaonu i govornu aktivnost, te razvija intelektualnu radoznalost, induktivno mišljenje i sposobnost zaključivanja. Zahvaljujući tim prednostima, dijaloška metoda uspješno ostvaruje teoretske i praktične ciljeve nastave morfologije. Ona omogućava

⁸ U metodičkoj i didaktičkoj literaturi za pojam dijaloške metode upotrebljavaju se i slijedeći nazivi: razgovor, metoda pitanja i odgovora, erotematska metoda (erotema – pitanje). Novija metodika nastave jezika prihvatila je naziv dijaloška metoda (metoda razgovora).

usvajanje pojmova, pravila, definicija i zakonitosti, razvija naučno mišljenje, logičke sposobnosti i kulturu izražavanja.

Prema funkcionalnom kriteriju razlikujemo tri vrste dijaloga: *informativni, heuristički i reproduktivni*.⁹

Informativni dijalog služi prvenstveno prenošenju obavijesti. Obavijesti prenose oba sagovornika (učenik i nastavnik). Obično nastavnik učenicima prenosi neke nove obavijesti i povezuje ih s učenicima poznatim podacima i obavijestima koje mogu iskazati odgovorima na postavljena pitanja, konstatacije i hipoteze. Nastavnikove tvrdnje, hipoteze i pitanja učenici ilustruju podacima i primjerima do kojih su došli posmatranjem jezičkih pojava ili proučavanjem izvora.

Heuristički dijalog otkriva nove spoznaje. Utemeljen je na indukciji. Učenici posmatraju jezičke pojave, uočene pojave raščlanjuju pitanjima i odgovorima, izvode zaključke, definicije, pravila i pojmove. Pitanja ne postavlja samo nastavnik nego i učenici. Pri vođenju heurističkog dijaloga posebnu pažnju treba posvetiti logičkoj povezanosti pitanja i odgovora, tj. povezanosti misaonih aktivnosti. Heuristički dijalog zauzima centralno mjesto prilikom usvajanja novih spoznaja u nastavi morfologije.

Reproduktivni tip dijaloga služi za ponavljanje i utvrđivanje poznatog gradiva. U ovom tipu dijaloga učenici iznose naučne spoznaje (kraćim i dužim odgovorima i objašnjenjima). Reproductivni dijalog se odvija samo u obliku pitanja i odgovora. Poticaj za odgovor, osim pitanja, može biti tvrdnja, pravilo, definicija ili pojam.

Posebnosti dijaloga kao nastavne metode uvjetovane su nastavnim sadržajem, mogućnostima prilagođavanja gradiva i njegovog usvajanja, teoretskim i praktičnim ciljevima, te njegovom ulogom u razvijanju jezičke kulture.

⁹ Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena (1996), *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, str. 278.

Metoda jezičke analize

Ova metoda uključuje aktivnosti učenika koje podrazumijevaju posmatranje jezičkih pojava, gramatičku analizu i izvođenje zaključaka o obrađenoj nastavnoj jedinici. Učenici jezičke sadržaje mogu analizirati samostalno, u paru ili grupno.

Metoda vježbanja

Metoda vježbanja podrazumijeva aktivnosti u kojima se učenicima postavljaju određeni zadaci na koje oni trebaju odgovoriti pismeno ili usmeno. Zadatak se ostvaruje u okviru njihovih individualnih ili grupnih mogućnosti.

Metoda pokazivanja (demonstracije)

Ovu metodu nastavnici koriste kada žele učenicima u nastavi demonstrirati sve ono što je moguće perceptivno doživjeti (slike, tablice, sheme i sl.). Spoznajna aktivnost učenika pri primjeni ove metode ispoljava se u posmatranju proučavanih pojava. Značaj demonstracije u nastavi je veliki. Demonstracija obezbjeđuje čulnu osnovu učenikovih znanja. Samo na osnovu čulnog odraza vanjskog svijeta učenik se može uspješno služiti riječju. Nastavna posmatranja zahtijevaju i veliki misaoni rad. Podaci i zaključci o posmatranoj pojavi moraju se izražavati jasnim i tačnim riječima. Ova metoda učenike uči da pojave posmatraju s nekim ciljem, da odražavaju tačne podatke o posmatranom, te da pri tome jasno zaključuju i sve to izražavaju riječima.

Pri usvajanju jezičkih pojava do izražaja dolaze dva plana: teoretski i praktični (primijenjeni). Uvažavajući te planove, odnosno razine usvajanja jezičkog sadržaja, neki metodičari razlikuju slijedeće nastavne metode:

- *metoda teoretskog proučavanja,*
- *metoda teoretsko-praktičnog proučavanja jezika,*
- *metoda praktičnog učenja govora (jezika)¹⁰*

Metode teoretskog proučavanja jezika istovjetne su metodama drugih nastavnih predmeta. To su tzv. općedidaktičke metode: usmeno izlaganje, razgovor, čitanje udžbenika i drugih pisanih izvora.

Teoretsko-praktične metode u okviru nastave jezika funkcioniraju u obliku različitih praktičnih vježbi i zadataka iz gramatike. Te se vježbe provode pisanjem, govorenjem i slušanjem. Svaka vježba ili zadatak obuhvata određenu morfološku pojavu ili zakonitost koja se usvaja, utvrđuje ili ponavlja, a pritom se ostvaruju i određene intelektualne radnje.

Metode praktičnog učenja jezika služe razvijanju učenikovih mogućnosti jezičkog izražavanja. Također, i ove metode se očituju kao razvijen sistem vježbi i zadataka (vježbe govorenje, slušanja, pisanja).

Metode teoretskog proučavanja jezičkog sadržaja uključuju misaone djelatnosti koje su usmjerene na razvijanje logičkog mišljenja. Primjenom tih metoda do izražaja dolaze slijedeći postupci koji pokreću učenikovu misaonu aktivnost: zapažanje, upoređivanje, analizu, sintezu, apstrahiranje, generaliziranje, zaključivanje, indukciju, dedukciju.

Zapažanjem i upoređivanjem učenik dolazi do određenog zaključka. Upoređivanjem „porodice riječi“ učenici će zaključiti da „porodicu riječi“ čine riječi koje imaju zajednički korijen. U porodici riječi: *učitelj, učiteljica, učiti, učionica, učiteljski, učenik, učenica, učenje, učenjak* zajednički je korijen *uč*.

Analizom kao misaonom operacijom jezička pojava se raščlanjuje na sastavne dijelove. Raščlanjivanjem se dobijaju manje jedinice koje će se kasnije teoretski osmisliti, odnosno pojmovno odrediti. Na osnovu toga učenici će se upoznati sa dva tipa analize: tvorbenim (*učitelj + ica*) i morfemskim (*uč + i + telj + ic + a*).

¹⁰ Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena (1996), *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, str. 269.

Sinteza je obrnuta misaona aktivnost od analize. Ona na osnovu sastavnih dijelova uspostavlja cjelinu. Tako će učenici na osnovu zadatog korijena *uč* dodavanjem sufiksa i prefiksa stvarati nove riječi: *učiti, proučiti, naučiti, proučavati* i sl.

Generaliziranje (uopćavanje) je misaona aktivnost koja ujedinjuje predmete ili pojave po njihovim općim osobinama koje su izdvojene apstrahiranjem. Kao rezultat uopćavanja bitnih osobina predmeta i pojava nastaju pojmovi. Generalizacija se očituje kao sistematizacija ili klasifikacija predmeta ili pojava. Gramatičke klasifikacije kao primjer uopćavanja mogu se zasnivati na morfološkom gradivu. Klasifikacija vrsta riječi može se izvoditi prema značenju, morfološkim svojstvima i sintaksičkoj upotrebi. Prilozi se mogu klasificirati prema značenju kao prilozi mjesta, vremena, načina; imenice se prema značenju mogu dijeliti na opće, vlastite, konkretne, apstraktne i sl.

Indukcija kao misaona djelatnost zahtjeva da se na osnovu pojedinačnih primjera, iskustava i podataka dođe do opće spoznaje. Zaključak, odnosno izvod koji se dobija u induktivnom postupku temelji se na potpunom razmatranju pojedinih primjera, podataka i iskustava koji ulaze u okvir određene pojave. Indukcija u nastavi morfologije ima veliku primjenu. Do morfoloških zakonitosti učenici dolaze posmatranjem morfoloških pojava, analizom i upoređivanjem njihovih posebnosti, utvrđivanjem sličnosti i razlika, klasifikacijom.

Dedukcija kao misaona djelatnost zahtijeva da se pojedinačni primjeri i podaci uključe u određenu zakonitost i pravilo. To znači da dedukcija zahtijeva od učenika da u složenoj morfološkoj pojavi uoči i izdvoji njene posebne osobine, tj. da u općem uoči posebno. U nastavi morfologije smjenjuju se obje ove djelatnosti, ali je težište postavljeno na induktivni postupak. Do morfoloških zakonitosti koje se izriču u pravilima, definicijama i pojmovima učenici, u pravilu, dolaze induktivnim postupkom: od konkretnog posmatranja pojava preko apstraktnog mišljenja do formiranja pravila i definicija. Međutim, ishodište nastavnog procesa može biti i dedukcija. Učenici dobijaju pravilo i definicije koje potkrepljuju primjerima. Oba ova postupka služe razvijanju logičkog mišljanja i spoznavanju jezičkih pojava, samo su različiti procesi kojima se do spoznaje dolazi. Indukcija i dedukcija primjenjuju se i prilikom usvajanja novih spoznaja i pri njihovom utvrđivanju i produblivanju, tj. u svim tipovima nastavnih časova.

Kada bi se usvajanje novog gradiva zasnivalo samo na indukciji, došlo bi do neekonomične upotrebe vremena, usporio bi se nastavni proces, a aktivnost učenika bila ni

jednosmjerna. S druge strane, organizacija nastavnog procesa samo na deduktivnom postupku uzrokovala bi dogmatsko, često mehaničko učenje koje je karakteristično za tradicionalnu nastavu jezika. U savremenoj metodici nastave jezika afirmirana je koncepcija koja uspostavlja suodnos indukcije i dedukcije. Tako se u nastavi maternjeg jezika taj suodnos može očitovati dvojako. Usvajanje morfološkoga gradiva može se temeljiti na induktivno-deduktivnom postupku. Primjenom ovog postupka usvajanje novog gradiva počinje indukcijom i prelazi u dedukciju. Deduktivno-induktivni postupak zahtijeva da se počne od pravila i definicija koje učenici potkrepljuju i oživotvoruju odgovarajućim primjerima. I jedna i druga koncepcija odabire se ovisno o karakteru jezičkog sadržaja, spoznajnih mogućnosti učenika i nastavnih ciljeva.

Teoretske metode u nastavi jezika služe razvijanju logičkog mišljenja, a istovremeno osposobljavaju učenike da usvajaju logiku nauke o jeziku. Usvajanje nauke o jeziku obuhvata stručne termine, sistem dokaza i zaključaka, pravila i definicija. Sve te spoznaje oživotvoruju se u različitim oblicima jezičke komunikacije.

U okviru teoretsko-praktičnih metoda centralno mjesto zauzima analitička metoda (metoda jezičke analize) koja se dijeli prema sadržajnoj utemeljenosti na: fonetsku, leksičku i gramatičku. Gramatička analiza se dijeli na morfološku (morfemsku, tvorbenu, analizu vrsta riječi), i sintaksičku.

Praktične metode učenja jezika uključuju metodu oponašanja i metodu uzorka (rad prema uzorku). Navedeni klasifikacijski model nastavnih metoda primjenjuje se komplementarno. Metode se kombiniraju i međusobno dopunjuju.

Prilikom odabira bilo koje nastavne metode treba imati na umu koji se sadržaj njome prenosi, kako će učenici usvajati taj sadržaj, koliko će zaposliti učenike i poticati njihove spoznajne aktivnosti, kako će utjecati na razvijanje učenikove jezičke kulture i koliko će utjecati na ekonomičnost vremena. Koliko će izbor metoda i metodskih kombinacija biti uspješan ovisi o gradivu, učeničkom predznanju, ali i nastavnikovoj stvaralačkoj aktivnosti.

Tipovi nastavnih časova

U nastavi jezika razlikujemo četiri osnovna tipa nastavnih časova:

- *čas uzimanja novog gradiva*
- *čas utvrđivanja gradiva*
- *čas provjeravanja*
- *čas uopćavanja i ponavljanja*¹¹

Tipologija nastavnih časova izvodi se na osnovu ciljeva (obrazovnih, odgojnih i funkcionalnih), nastavnog sadržaja i uvjeta u kojima se nastava izvodi. Svaki od navedenih tipova nastavnih časova ima svoje posebnosti, ali postoje i njihova zajednička obilježja.

Čas uzimanja novog gradiva

Čas uzimanja novog gradiva ima za cilj prenositi učenicima nove spoznaje, sposobnosti i navike. U skladu s ciljevima časa, sadržajem i uvjetima rada, odabiru se određeni metodički postupci i struktura časa. U strukturiranju nastavnog časa odlučujuću ulogu ima logičko-spoznajna odrednica. Struktura se prilagođava, odnosno zasniva, na spoznajnim procesima i aktivnostima koje će učenici obavljati na času. Usvajanje gradiva ostvaruje se na četiri razine: *razina raspoznavanja*, *razina ponavljanja (reprodukcije)*, *razina primjene* i *razina preoblike (transformacije)*.¹²

Na razini raspoznavanja učenik raspoznaje predmet spoznavanja u osnovnim svojstvima. Sam predmet se nameće učenikovom opažanju i izaziva njegovu spoznajnu znatiželju.

Na razini ponavljanja učenik dobija potpunije obavijesti o predmetu spoznavanja, pamt i obavijesti i ponavlja ih. Usvajanje gradiva na ovoj razini temelji se na reproduktivnoj aktivnosti.

Na razini primjene učenik usvojene obavijesti o predmetu primjenjuje u praksi, rješavajući određene tipove zadataka i vježbi. Zadaci i vježbe rješavaju se na osnovu sličnih

¹¹ Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena (1996), *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, str. 35–36 .

¹² Isto, str. 36.

uzoraka koje su učenici analizirali na razini raspoznavanja i ponavljanja obavijesti. Pritom se razvijaju navike i sposobnosti.

Na razini preoblike učenik primjenjuje usvojene obavijesti u novim situacijama. Od učenika se traži razvijena sposobnost ovladavanja usvojenim obavijestima, snalažljivost u praktičnoj primjeni usvojenih znanja, navike i samostalnost u stvaranju modela. Učenik ovladava metodama naučnog mišljenja, očituje svoju intuiciju pri rješavanju zadataka stvaralačkog obilježja.

Usvajanje novog gradiva se u završnoj fazi očituje u samostalnoj istraživačkoj i stvaralačkoj aktivnosati učenika. Ono se podređuje i vremenskom kriteriju. Vremenska struktura nastavnog procesa prilagođava se nastavnom gradivu i ciljevima nastavnog časa.

Čas utvrđivanja gradiva

Čas utvrđivanja novog gradiva temelji se na spoznajama koje su učenici usvojili na času uzimanja novog gradiva. Međutim, utvrđivanje se ne provodi na istim modelima koji su primijenjeni na času uzimanja novog gradiva. Na novim analognim modelima provjerava se kako su učenici usvojili određena pravila i zakonitosti. Utvrđivanje pravila ne provodi se samo u obliku objašnjenja i formuliranja pravila nego i u njegovoj praktičnoj primjeni. Tako učenici pravilo ili spoznaju ostvaruju u govoru ili pismu.

Čas utvrđivanja gradiva se organizira tako da samostalni rad učenika dobija najvažnije mjesto u nastavnom procesu. Organizacija časa utvrđivanja gradiva podrazumijeva stvaranje uvjeta za utvrđivanje, utvrđivanje najvažnijih pravila, samostalan rad učenika i provjeravanje rezultata rada.

Čas provjeravanja znanja

Nastavni čas provjeravanja znanja ima za cilj pokazati kako su učenici usvojili određene pojave i kako ih primjenjuju u govoru i pismu. Tako se u procesu provjeravanja sjedinjuju usvojena znanje i navike. Provjeravanje se provodi različito.

Frontalno usmeno provjeravanje, koje se provodi u dijaloškom obliku, pokazuje kako učenici odgovaraju na pitanja što se odnose na poznavanje jezičkih zakonitosti i pravila. U postavljanju pitanja mora postojati logička i sadržajna povezanost.

Razvijeni odgovor na postavljeno pitanje angažira sve učenike. Jedan učenik izlaže, objašnjava pojavu, a ostali prate njegov odgovor i nakon toga ga ispravljaju. Time se izbjegava mogućnost pasiviziranja onih učenika koji nisu uključeni u izlaganje ili objašnjavanje.

Pismeno provjeravanje organizira se zato da se uključe svi učenici i da na novim primjerima primijene naučena pravila.¹³

Raznovrsnim sistemom vježbi i oblika izbjegava se doslovan prijenos naučenog gradiva. Učenici primjenjuju stečeno znanje, razvijaju navike i provode novu sistematizaciju i preoblike gradiva.

Čas uopćavanja i ponavljanja gradiva

Čas uopćavanja i ponavljanja gradiva organizira se nakon obrade većih tema ili programskih cjelina. Svrha ovog časa jeste da dovede usvojene činjenice na novi nivo, da provede svojevrsnu klasifikaciju pojava. Na času uopćavanja i ponavljanja izbjegava se doslovna reprodukcija naučenih pravila. Odabiru se nove situacije u kojima će usvojena pravila i navike biti primijenjene. Ponavljanje može biti usmeno i pismeno. Usmeno ponavljanje primjenjuje se da bi učenici pokazali kako objašnjavaju određene zakonitosti, kako se izražavaju, dok pismenim ponavljanjem učenici pokazuju tačnost u radu, samostalnost, brzinu u rješavanju zadataka, razvijenost navika. Pismeno provjeravanje i ponavljanje gradiva u nastavi morfologije provodi se pismenom analizom primjera, pomoću zadataka koji traže klasifikaciju pojava, pomoću zadataka koji se temelje na uočavanju grešaka, pomoću zadataka koji traže uopćavanje na osnovi većeg broja činjenica, stvaranjem zasićenog teksta na osnovu poticajnih riječi, samostalnim stvaranjem primjera za određena pravila i pojave. Usmeno ponavljanje gradiva zasniva se na morfološkom raščlanjivanju, citiranju pravila i njihovom objašnjavanju. U nastavi morfologije vježbe zauzimaju važno mjesto jer omogućavaju učenicima samostalan rad i postaju izvori novih znanja.

¹³ Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena (1996), *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, str. 41–42.

U strukturiranju svih tipova nastavnih časova važno je potaknuti sve učenike na aktivno učestvovanje u nastavnom procesu. Vrste aktivnosti uvjetovane su sadržajem nastavnog časa, načinima izvođenja nastave i nastavnim metodama koje se primjenjuju. Na času jezika očituju se usmene i pismene aktivnosti učenika, misaona angažiranost u analizi, sintezi, generalizaciji, klasifikaciji i upoređivanju. Ukalupljena struktura nastavnog časa, monotonija metodičkog pristupa dovodi do zasićenosti i pasivnosti učenika. Nastavni čas treba organizirati tako da se učenicima pruža mogućnost za različite aktivnosti, buđenje zanimanja i pažnju.

Metodički sistemi i pristupi u nastavi jezika

Metodički sistemi i pristupi u nastavi jezika su zapravo didaktički sistemi koji su određeni svrhom i sadržajem nastavnoga predmeta, a uspostavljaju se slijedom načina i organizacijskih oblika kojima se svrha ostvaruje.

Od sistema koji se odnose na cjelokupnu nastavu maternjeg jezika ističu se dva prilično suprotna: *gramatičko-književni i integracijsko-korelacijski*.¹⁴

Gramatičko-književni sistem preovladavao je u tradicionalnoj školi, a temeljio se na shvatanju da se kultura stječe učenjem gramatike i književnosti. Ako učenik nauči pravila književnoga jezika, ako pročita dovoljno djela dobrih pisaca i iskoristi sve prilike koje mu nastava gramatike i književnosti pruža za govorenje i pisanje, osposobit će se za uspješno komuniciranje.

Integracijsko-korelacijskim sistemom pokušalo se suprotstaviti nekim negativnostima gramatičko-književnoga sistema. Ideja o sjedinjavanju i povezivanju nastavnih sadržaja čak je prerasla okvire nastavnih oblasti i proširila se na povezivanje različitih nastavnih predmeta. Međutim, integracijsko-korelacijski sistem moguć je i unutar samog predmeta. I integraciju (sjedinjavanje) i korelaciju (povezivanje) možemo imati na nivou predmetne oblasti (jezik – književnost, književnost – film, jezik – kultura izražavanja i itd.), ali i na nivou programskih cjelina (fonetika – morfologija, morfologija – sintaksa itd.). Učestvovanje pojedinih sastavnica u povezivanju ili sjedinjavanju može biti ravnopravno (kada npr. u zajednički proces podjednako ulaze i fonetika i morfologija) i centripetalno (kada je jedna sastavnica središnja i sebi privlači jednu ili više drugih sastavnica).

Metodički pristup podrazumijeva primjenu određenih pojedinačnih sastavnica metodičkog sistema u interpretaciji. Težak ističe da *ako se koncepcija kojega sustava primjenjuje samo pri obradi pojedine nastavne jedinice ili nastavne teme, ne govorimo o sustavu, nego o pristupu*.¹⁵

U okviru nastave jezika, posmatrane zasebno, Težak razlikuje više metodičkih pristupa: *dogmatsko-reproduktivni, analitičko-eksplikativni, problemsko-stvaralački, lingvističko-komunikacijski*.¹⁶

¹⁴ Težak, Stjepko (1996), *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, str. 111.

¹⁵ Isto, str. 120.

¹⁶ Isto, str. 115.

Dogmatsko-reproduktivni pristup

Dogmatsko-reproduktivni pristup proistječe iz tradicionalnog shvatanja lingvista koji prosuđuju slaganje jezičkih izraza s normom pa izraze ocjenjuje kao jezički pravilne, klasificira, opisuje i propisuje. Analogno tome i nastavnik prosuđuje, ispravlja i klasificira jezičku proizvodnju učenika prema formalnim gramatičkim pravilima. *Tako i nastavnik i lingvista preuzimaju sudačku vlast nad jezičnom pravilnošću, postavljaju jezične dogme koje se moraju naučiti i primjenjivati u govorenju i pisanju.*¹⁷

U takvoj nastavi se preferira dedukcija, pamćenje definicija, pravila i paradigmi, metode diktiranja i sl. Iako teoretski napušten, ovaj metodički pristup još uvijek je prisutan u nastavnoj praksi, a ponegdje čak i dominira.

Analitičko-eksplikativni pristup

Korak naprijed u nastavi gramatike učinjen je prihvatanjem analitičko-eksplikativnog pristupa koji učenika stavlja u povoljniji položaj jer ga potiče da proučavanjem teksta analitički otkriva gramatičke pojave na nivou književne norme. Uz heuristički razgovor u okviru ovog pristupa afirmira se indukcija, samostalno izvođenje definicija, pravila i paradigmi te jezička analiza. U razvoju ovog metodičkog pristupa očituju se dvije etape: starija koje insistira na književnojezičkoj formi i novija koja uključuje cjelokupnu učenikovu govornu praksu (dijalekatsku, žargonsku i književnojezičku).

Problemsko-stvaralački pristup

Problemsko-stvaralački pristup doživljava svoju afirmaciju u najnovije doba iako se prva obilježja ovog pristupa u našoj gramatičkoj nastavi javljaju mnogo ranije. Ovaj pristup se temelji na načelu stvaralaštva. Učenik i u nastavi jezika treba nastupiti u ulozi istraživača pred kojeg se postavlja određeni jezički problem (dilema, pitanje, poteškoća). Mnogi metodičari smatraju da ovaj pristup u objašnjavanju odgovarajućih gramatičkih pitanja učenicima pruža maksimalne mogućnosti pronicanja u bit tih pitanja, samostalnog istraživanja njihove prirode

¹⁷ Težak, Stjepko (1996), *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, str. 115.

svrsishodnim posmartanjem gramatičkih činjenica, poređenjem tih činjenica, analizom i ocjenom njihovih posebnih obilježja, uopćavanjem i sintezom spoznatih istina, iz čega rezultira ova ili ona gramatička zakonitost ili se stvara definicija gramatičkog pojma. Najčešći oblici gramatičke problemske nastave su: *posmatranje pojedinih gramatičkih činjenica, rješavanje gramatičkih zadataka, ispravljanje jezičkih pogrešaka, školski jezični pokus, stvaranje tekstualnih jedinica prema zatom gramatičkom uzorku*.¹⁸

Cilj posmatranja gramatičkih činjenica jeste da se učenici osposobe za samostalnu analizu jezičkog materijala kako bi mogli zapaziti jednu činjenicu među drugima, razlikovati je od drugih i na osnovu toga mogli stjecati nove spoznaje, otkrivati nove jezičke zakonitosti. Na primjer, posmatrajući tekst učenici mogu zapaziti da za izricanje prošlih radnji uz uobičajni i već poznati perfekt postoje i drugi glagolski oblici koji se morfološki i stilistički razlikuju od njega (imperfekt, aorist).

Rješavanjem gramatičkih zadataka razvija se gramatičko mišljenje učenika. Različitim operacijama učenici otkrivaju pojedine osobine neke gramatičke činjenice, razvrstavaju istorodne, srodne i raznorodne pojave, preoblikuju zadate gramatičke predloške itd. Na primjer, učenik u jednom tekstu treba pronaći umanjence, razvrstati ih prema sufiksima i utvrditi koja je razlika u značenju tih morfema. Zadatak se može otežati zahtjevom da se i od drugih imenica iz tog teksta naprave umanjence, te da se utvrde eventualne glasovne promjene nastale u tom postupku.

Cilj ispravljanja jezičkih grešaka jeste osposobljavanje učenika da razlikuju književnojezičke od neknjiževnojezičkih, systemske od nesystemskih gramatičkih pojava, te da mogu identificirati jezičku koherentnost teksta. Često se to radi u obliku rješavanja jezičkih nesporazuma ili dilema proizašlih iz učenikovih usmenih i pismenih jezičkih neslaganja. Formulacija cilja ovog oblika rada neizravno upućuje i na ispravljanje nestandardnih, zavičajnih i dijalekatskih tekstova. To je korisno posebno u razmatranju učeničkih stvaralačkih pokušaja na zavičajnom govoru.

Školski jezički eksperiment viši je oblik samostalne istraživačke aktivnosti koji najviše usmjerava učenika na jezičke probleme te razvija sposobnosti lingvističkog mišljenja. Jezički eksperimenti mogu obuhvatati: proširivanje i produbljivanje znanja o nekom gramatičkom pitanju prilikom ponavljanja u višim razredima, potvrđivanje i provjeru pretpostavki koje se

¹⁸ Težak, Stjepko (1996), *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, str. 116.

odnose na neka obilježja izabranih gramatičkih činjenica, eksperimentalno utvrđivanje semantičko-stilističkih činjenica funkcija gramatičkih oblika, otkrivanje funkcioniranja oblika riječi kao sjecišta različitih razina itd. Iako nastava ne mora preuzimati naučne metode struke koja čini temelj školskog predmeta, nekada se i to pokaže kao uspješan način rada.

Stvaranjem tekstualnih jedinica na osnovu proučavane gramatičke građe učenici direktno povezuju svoju jezičku teoriju i praksu stavljajući se u položaj pisca ili govornika koji svoje teoretsko gramatičko znanje iskorištava u konkretnom jezičkom stvaralaštvu. Neki od zadataka ovog tipa bili bi da učenici opišu svoga druga tako da uz niz pridjeva u pozitivu upotrijebe i nekoliko komparativa i superlativa ili da ispričaju neki svoj doživljaj izričući prošle radnje perfektom, prezentom, aoristom, imperfektom, pluskvamperfektom i potencijalom. Svrha ovakvih stvaralačkih aktivnosti ne bi bila ispunjena kada se rezultati ne bi čitali i analizirali. Prijeko je potrebna analiza kako bi se utvrdilo jesu li učenici pravilno i stilski funkcionalno upotrijebili zadate gramatičke jedinice u svojim sastavima.

Lingvističko-komunikacijski pristup

Lingvističko-komunikacijski pristup nastoji uskladiti lingvističko obrazovanje s komunikacijskim potrebama učenika. Učenici se upoznaju s jezičkim zakonima i teorijom komuniciranja u mjeri i na način koji ih osposobljava za usmeno i pismeno komuniciranje prema njihovim aktualnim i skorašnjim potrebama. Tako se gramatičko, pravopisno, rječničko i stilističko gradivo povezuje, isprepliće i prožima s teorijom sastavljanja i praktičnim usmenim i pismenim vježbama. Ako se pritom dobro izvrši izbor gramatičkoga gradiva i ne zanemaruje jezičko stvaralaštvo učenika u različitim tekstualnim vrstama, ovaj pristup može biti veoma plodonosan.

Svi ovi pristupi ne moraju se isključivo i dosljedno primjenjivati. Mogu se ispreplitati, izmjenjivati pa i kombinirati.

Morfološki sadržaji bosanskoga jezika u predmetnoj nastavi osnovne škole

U osnovnoj školi se prema Težaku *morfologija obično svodi na uže područje: na deklinacijski i konjugacijski sustav s fonološkim promjenama kao i osnovnim obavijestima o vrstama riječi s ishodištem upravo u njihovim morfološkim obilježjima.*¹⁹ U predmetnoj nastavi maternjeg jezika osnovne škole nastava morfologije obuhvata *sve vrste riječi, (osnovno o njima: morfološka, fonološka, semantička i sintaktička glavna obilježja), deklinaciju imenskih riječi i konjugaciju. Izbor i dimenzioniranje toga morfološkoga gradiva ovisi o potrebama usmenog i pismenog izražavanja učenika na standardnom jeziku.*²⁰

O važnosti morfologije u predmetnoj nastavi maternjeg jezika osnovne škole svjedoči i količina morfoloških sadržaja u Nastavnom planu i programu za Bosanski jezik i književnost/Hrvatski jezik i književnost/Srpski jezik i književnost iz 2018. godine, tj. u sklopu svih propisanih obaveznih jezičkih sadržaja u osnovnoškolskom obrazovanju morfološke teme zauzimaju oko trećinu sadržaja. Ostatak čine ostali jezički sadržaji, koji se odnose na fonetiku i fonologiju, sintaksu, leksikologiju, tvorbu riječi, historiju jezika i pravopis.

¹⁹ Težak, Stjepko (1996), *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, str. 280.

²⁰ Isto, str. 281.

Slika 1. – zastupljenost morfoloških nastavnih tema po razredima

Ako se posmatra Slika 1., koja prikazuje zastupljenost morfoloških nastavnih tema u odnosu na ostale jezičke teme po razredima, primjećuje se kako je najveća zastupljenost morfoloških tema u sedmom razredu, 51,72% (15 tema). Nešto manja zastupljenost je u šestom razredu, 46,66% ili 14 tema, u osmom razredu zastupljenost je 26,93%, odnosno 7 tema, dok morfološke teme u devetom razredu uopće nisu zastupljene. U morfološkim nastavnim temama šestog razreda pretežno su zastupljene imenske riječi (imenice, pridjevi, brojevi i zamjenice) i nepromjenljive vrste riječi (prilozi, prijedlozi, veznici, uzvici i riječce), u sedmom razredu najviše tema je posvećeno glagolima (pomoćni glagoli, glagoli po predmetu radnje, po vidu, glagolski pridjevi i glagolske imenice, infinitiv, prezent, perfekt, aorist, futur,

potencijal). U osmom razredu teme su vezane za zamjenice, glagolske priloge i nepromjenljive vrste riječi.

Tabela 1. – morfološke nastavne teme u Nastavnom planu i programu²¹ po razredima

6. razred	7. razred	8. razred	9. razred
Riječ (značenje, oblik i funkcija)	Čestice ili riječce (proširivanje znanja o ovoj vrsti riječi)	Zamjenice i njihova uloga u rečenici (upitne, odnosne i neodređene zamjenice)	
Onomatopejske riječi	Glagoli	Pisanje i izgovor prijedloga, priloga, veznika i čestica	
Vrste riječi: promjenjive, polupromjenjive i nepromjenjive riječi	Pomoćni glagoli biti, htjeti i jesam	Pravilna upotreba prijedloga uz pojedine padeže	
Promjenjive riječi: imenice, deklinacija	Glagolski oblik i broj	Jednostavni i složeni prijedlozi	
Nazivi i značenja padeža	Glagoli po predmetu radnje	Prilozi i prijedlozi (pisanje <i>iz daleka svijeta</i> i <i>izdaleka</i>)	
Glasovne promjene u deklinaciji imenica	Glagoli po vidu	Odnosne zamjenice i nepromjenjive riječi u vezničkoj službi u rečenici	
Pridjevi: određeni i neodređeni oblik	Infinitiv (infinitivna osnova i završeci)	Glagolski prilozi	
Deklinacija pridjeva	Glagolski pridjevi i glagolske imenice		
Zamjenice: upitne, odnosne, opće, prisvojne, pokazne	Prezent; konjugacija prezenta pomoćnih glagola		
Deklinacija ličnih zamjenica	Perfekt		
Polupromjenjive riječi: Brojevi	Izricanje prošlosti aoristom, imperfektom i pluskvamperfektom		
Deklinacija brojeva	Izricanje budućnosti futurom		
Prilozi (mjesta, vremena, načina)	Izricanje zapovijedi i molbe imperativom		
Nepromjenjive riječi: prijedlozi, veznici, uzvici, riječce	Kondicional I i II		
	Glagolski prilozi		

²¹ Nastavni plan i program za Bosanski jezik i književnost/Hrvatski jezik i književnost/Srpski jezik i književnost iz 2018. godine.

Modeli nastavnih jedinica

Futur prvi

Predmet: Bosanski jezik i književnost/Hrvatski jezik i književnost/Srpski jezik i književnost

Razred i odjeljenje: VII₁

Nastavna oblast: gramatika

Tip časa: usvajanje novih znanja

Nastavna jedinica: Futur prvi

Ciljevi i zadaci:

- **Odgojni:** razvijanje ljubavi prema maternjem jeziku, stvaranje pozitivnih odnosa prema određenoj građi, osposobljavanje učenika za samostalno usvajanje novih znanja, samostalno prepoznavanje glagolskih oblika, razvijanje potrebe za očuvanjem vrijednosti maternjeg jezika.
- **Obrazovni:** ponavljanje ranije stečenih znanja iz oblasti gramatike, usvajanje novih i nadogradnja stečenih znanja iz morfologije, prepoznavanje ovog oblika i razlikovanje od drugih glagolskih oblika.
- **Funkcionalni:** razvijanje logičke i apstraktne sposobnosti zapažanja, poređenja, memoriranja, analiziranja, poticanje na samoinicijativu i proaktivni pristup radu.

Nastavni oblici rada: frontalni, individualni, rad u paru

Nastavne metode: dijaloška metoda, metoda pokazivanja, metoda jezičke analize

Nastavna sredstva: tabla, kreda, nastavni listići, pano

Literatura: Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica; Kevro, Edita, Ćemalović-Dilberović, Edita (2010), *Bosanski jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska riječ, Tuzla

Tok nastavnog časa

Uvod (uvodni dio bi trebao trajati 5-7 minuta)

Na početku časa potrebno je ponoviti ono što učenici znaju o glagolima. U tu svrhu će nam koristiti pano (križaljka) koji se nalazi na tabli. Prozivam jednog učenika da izađe pred tablu kako bi uz pomoć ostalih učenika ispunio križaljku. Učenicima postavljam pitanja a oni daju odgovore. Tačnim odgovorom na sva postavljena pitanja dobit ćemo naziv nastavne jedinice u vertikalnom nizu križaljke.

Pitanja na koja treba odgovoriti kako bi se riješila križaljka su slijedeća:

1. Kako nazivamo prošlo glagolsko vrijeme, tj. radnju (stanje ili zbivanje) koja pripada prošlosti, koja se izvršila prije trenutka u kojem se o njoj govori? *PERFEKT*
2. Kako nazivamo glagolsko vrijeme kojim se izriče radnja (stanje ili zbivanje) koja se desila u prošlosti prije, za vrijeme ili poslije neke druge radnje? *PLUSKVAMPERFEKT*
3. Kako nazivamo osnovni oblik glagola, tj. glagolski oblik u kome se glagoli navode u rječnicima? *INFINITIV*
4. Ako radnju (stanje ili zbivanje) koja se desilo u prošlosti nazivamo prošlost, kako se zove radnja, stanje ili zbivanje koja tek treba da se desi, koja će se desiti? *BUDUĆNOST*
5. Kako se zove glagolsko vrijeme kojim se izriče radnja (stanje ili zbivanje) koja je neograničeno trajala u prošlosti? *IMPERFEKT*
6. Glagol htjeti je kakav glagol? *POMOĆNI GLAGOL*
7. Kako se zove glagolski oblik kojim označavamo sadašnjost? *PREZENT*
8. Kako glasi prvo lice prezenta glagola vidjeti? *VIDIM*
9. Kako se zove glagolsko vrijeme kojim se izriče radnja koja je ograničeno trajala u prošlosti? Glagolski oblik kojim označavamo prošlo svršeno vrijeme? *AORIST*

Nakon što smo u vertikalnom nizu križaljke dobili riječi *FUTUR PRVI*, govorim učenicima da smo uspješno ispunili križaljku i tako došli do konačnog rješenja, traženog pojma. Na tabli pišem naslov i govorim da ćemo danas proširiti znanje o glagolskim oblicima. Učit ćemo novi glagolski oblik a to je futur I. Objašnjavam da u našem jeziku imamo futur I i futur II te da

ćemo mi na današnjem času govoriti samo o futuru I, a na nekom od narednih časova i o futuru II.

Glavni dio (glavni dio bi trebao trajati 35 minuta)

U glavno dijelu časa upoznat ćemo se sa futurum prvim, ali tako da učenici sami na osnovu primjera shvate osobine ovog glagolskog oblika, značenje, službu i tvorbu, te da sami izvedu zaključke.

Prozivam dobrovoljce da na tabli odredi predikate u rečenicama:

Pročitat ću knjigu pa ću dobiti dobru ocjenu.

Večeras ću leći ranije.

Sutra ću ići u kino.

Pitam učenike u kojem će se vremenu izvršiti radnja (stanje ili zbivanje) ikazana istaknutim glagolima? *U budućnosti, poslije trenutka u kojem se o njoj govori.*

Zaključujemo: futur I je glagolski oblik kojim se obilježava radnja (stanje ili zbivanje) koja će se desiti poslije trenutka u kojem se o njoj govori. Osnovna uloga futura I je obilježavanje budućnosti. (Učenici zapisuju u sveske.)

Pitam učenike koliko imamo glagola u sastavu futura I? *Dva.*

Koji su to glagolski oblici? *Infinitiv i prezent pomoćnog glagola htjeti - nenaglašeni, enklitički oblik.*

Kako glasi nenaglašeni (enklitički) oblik pomoćnog glagola htjeti? *Ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će.*

Zaključujemo: futur I se tvori od nenaglašanih (enklitičkih) oblika prezenta pomoćnog glagola htjeti i infinitiva glagola koji se mijenja.

Na tabli pišem: **Tvorba futura I:** enklitički oblik prezenta pomoćnog glagola htjeti + infinitiv glagola koji se mijenja (Učenici zapisuju u sveske.)

Kakav je ovaj glagolski oblik prema tipu tvorbe? Je li futur I prosti ili složeni glagolski oblik? *Složeni. Zašto je složeni? Zato što se sastoji iz dva glagolska oblika.*

Dijelim učenicima nastavne listiće sa odlomkom iz romana *Mali princ* u kojem trebaju prepoznati futur I. Nakon što urade zadatak, na tabli pišem primjere futura I, te zamolim dobrovoljca da na tabli kroz lica promijeni jedan od izdvojenih primjera.

Na tabli pišem: *će biti, upoznat ću, će se razlikovati, bit ću, će mariti, podsjećat će, ću voljeti*

Jednina

1. lice: ću voljeti / voljet ću
2. lice: ćeš voljeti / voljet ćeš
3. lice: će voljeti / voljet će

Jednina

1. lice: ću ići / ići ću
2. lice: ćeš ići / ići ćeš
3. lice: će ići / ići ćeš

Množina

1. lice: ćemo voljeti / voljet ćemo
2. lice: ćete voljeti / voljet ćete
3. lice: će voljeti / voljet će

Množina

1. lice: ćemo ići / ići ćemo
2. lice: ćete ići / ići ćete
3. lice: će ići / ići će

Iz navedenih primjera **zaključujemo** da je futur I **lični, složeni** glagolski oblik koji u rečenici ima službu predikata. (Učenici zapisuju u svesku.)

Napominjem učenike da u primjerima glagola na *-ti*, gdje se javlja prvo infinitiv glagola pa onda skraćeni oblik prezenta pomoćnog glagola *htjeti* (voljet ću, voljet ćeš i sl.), imamo krnji infinitiv, tj. infinitiv bez krajnjega *i*. Međutim, kod glagola koji se u infinitivu završavaju na *-ći* ne ispušta se krajnje *i*, bez obzira da li se nalazi ispred ili iza pomoćnog glagola. Oblici kao *čitati ću, voljet ću* izgovaraju se kao jedna riječ [*čitaću, voljeću*]. Pod utjecajem izgovora razvilo se i sastavljeno pisanje oblika futura I od glagola na *-ti* s enklitikom iza infinitiva (*čitaću, čitaćeš*). Važno je napomenuti da je neprihvatljivo miješanje ova dva načina pisanja u istome tekstu.

Dijelim učenicima nastavne listiće sa primjerima futura I u kojima je puni oblik infinitiva ispred pomoćnog glagola (pjesma *Kolajna* Tina Ujevića – 1. zadatak). Pišemo primjere iz pjesme na tabli: **izuzeci u poeziji**: *postati ću, dati ću*.

Govorim učenicima da se u književnosti, u pjesništvu (iz metričkih i ritmičkih razloga) mogu javiti izuzeci u kojima se može upotrijebiti puni oblik infinitiva glagola na *-ti* i onda kada je enklitika na drugome mjestu, kao i infinitiv bez završnoga *-i* onda kada po pravilu dolazi njegov puni oblik (*on će sanjat, sve će proć*).

U drugom zadatku učenici trebaju prepoznati futur I u rečenicama:

a) Upitah ga je li se umorio. –Nisam – reći će on. Poželjet ću ti ja jučer kiflice s kokosom, kad eto ti tetke, nosi ih. I uzet ću jednu, pa drugu, pa treću, i brojao sam do pet.

Kada se desila radnja obilježena futurom I? *U prošlosti.*

Zaključujemo: futur I kojim se obilježava prošlost zove se **historijskim ili pripovjedačkim**, jer se najčešće susreće u pripovijedanju.

b) Umornoj lisici i rep će dosaditi. Ko ne drži brata za brata, on će imati tuđina za gospodara. Čestit čovjek nikad neće prevariti drugoga.

Pitam učenike da li ih ovi primjeri podsjećaju na poslovice? *Da.*

Zaključujemo: radnja (stanje ili zbivanje) iskazana futurom I koji se odnosi na svako vrijeme, svevremenost naziva se **svevremenskim ili poslovičnim** (gnomskim) futurom. Prema tome, ovakav futur čest je u poslovicama i svevremen je kao i poslovice.

U trećem zadatku učenici trebaju futur I zamijeniti prezentom:

Stići ću prvim autobusom. **Doći ću** za koji minut.

Pitam učenike da li je moguća zamjena futura I prezentom nesvršenog vida? *Da.*

Zaključujemo: prezentom možemo izraziti buduću radnju, posebno kada želimo slikovito pripovijedati, odnosno približiti budućnost sadašnjosti. Ovakav glagolski oblik se naziva **futurskim prezentom.**

Završni dio (završni dio bi trebao trajati 5 minuta)

U završnom dijelu časa sa učenicima ponavljam glavne odlike futura I. Ponavljamo tvorbu futura I, pravilno pisanje, te prenesena značenja koja možemo izraziti ovim glagolskim oblikom.

Za domaću zadaću učenici trebaju napisati sastav na temu: Šta ću biti kada odrastam? (koristeći futur I)

Izgled popunjene križaljke

		1																
		P	E	R	F	E	K	T										
			2															
			P	L	U	S	K	V	A	M	P	E	R	F	E	K	T	
3																		
I	N	F	I	N	I	T	I	V										
		4																
		B	U	D	U	Ć	N	O	S	T								
5																		
I	M	P	E	R	F	E	K	T										
				6														
				P	O	M	O	Ć	N	I	G	L	A	G	O	L		
					7													
					P	R	E	Z	E	N	T							
					8													
					V	I	D	I	M									
9																		
A	O	R	I	S	T													

Izgled nastavnog listića br. 1

U datom tekstu su različito napisani oblici futura I, razvrstaj ih i jedan od primjera promijeni kroz lica!

... Ali, ako me ti pripitomiš, moj će život biti kao obasjan suncem. Upoznat ću bat koraka što će se razlikovati od svih ostalih. Drugi me koraci tjeraju pod zemlju, tvoji će me kao muzika mamiti iz brloga. I onda pogledaj! Bit će divno kada me pripitomiš. Žito, koje je zlačano, podsjećat će me na tebe. I ja ću voljeti šapat žita u vjetru...

(Mali princ, Antoine de Saint Exupery)

Izgled nastavnog listića br. 2

1. Odrediti futur I!

Nisam li pjesnik, ja sam barem patnik

I katkad su mi drage moje rane.

Jer svaki jecaj postati će zlatnik,

a moje suze dati će đerdane.

(Kolajna, Tin Ujević)

2. Odrediti futur I u rečenicama i napisati kada se desila radnja obilježena ovim glagolskim oblikom!

a) Upitah ga je li se umorio. - Nisam - reći će on.

Poželjet ću ti ja jučer kiflice s kokosom, kad eto ti tetke, nosi ih. I uzet ću jednu, pa drugu, pa treću, i brojao sam do pet.

b) Umornoj lisici i rep će dosaditi.

Ko ne drži brata za brata, on će imati tuđina za gospodara.

Čestit čovjek nikad neće prevariti drugoga.

3. Futur I zamijeniti prezentom!

Stići ću prvim autobusom.

Doći ću za koji minut.

Sutra ću ići na izlet sa prijateljima.

Glagolski prilog prošli

Predmet: Bosanski jezik i književnost/Hrvatski jezik i književnost/Srpski jezik i književnost

Razred i odjeljenje: VIII₁

Nastavna oblast: gramatika

Tip časa: usvajanje novih znanja

Nastavna jedinica: Glagolski prilog prošli

Ciljevi i zadaci:

- **Odgojni:** razvijanje ljubavi prema maternjem jeziku, stvaranje pozitivnih odnosa prema određenoj građi – glagolskom prilogu prošlom, osposobljavanje učenika za samostalno usvajanje novih znanja, samostalno prepoznavanje glagolskih oblika.
- **Obrazovni:** ponavljanje ranije stečenih znanja iz oblasti gramatike, posebno ponavljanje nekih glagolskih oblika, glagolskog vida, infinitiva i infinitivne osnove, upoznavanje sa novim gradivom – glagolskim prilogom prošlim, njegovim značenjem, tvorbom i službom u rečenici, primjenjivanje stečenih znanja na konkretnim primjerima.
- **Funkcionalni:** individualno i kolektivno zaključivanje, posmatranje, iznošenje vlastitog mišljenja i razumijevanja novog gradiva, povezivanje novog gradiva sa ranije stečenim znanjima.

Nastavni oblici rada: frontalni, individualni, rad u paru

Nastavne metode: dijaloška metoda, metoda pokazivanja, metoda jezičke analize

Nastavna sredstva: tabla, kreda, nastavni listići

Literatura: Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica; Hadžihrustić, Almira (2011), *Bosanski jezik 8*, Publishing, Sarajevo.

Tok nastavnog časa

Uvod (uvodni dio bi trebao trajati 5 minuta)

Na početku časa potrebno je povezati stečeno znanje sa novim, dakle, podsjetiti učenike na ono što već znaju o glagolima. Pitam učenike šta su to glagoli? *Glagoli su riječi kojima se imenuju radnje, stanja ili zbivanja.*

Kakvi glagoli mogu biti po glagolskom vidu? *Glagoli mogu biti svršenog i nesvršenog vida.* Koji je osnovni oblik glagola i kako se on tvori? *Osnovni oblik glagola je infinitiv koji se tvori od infinitivne osnove i nastavaka -ti, -ći.* Kako dobijamo infinitivnu osnovu? *Odbijanjem nastavka -ti.* A kako dobijamo infinitivnu osnovu od glagola koji završavaju na -ći? *Dobijamo preko 1. lica jednine aorista tako što odbijemo nastavak -oh.* Aorist od glagola *reći* glasi *rekoh*, kada odbijemo nastavak *-oh*, dobijemo infinitivnu osnovu *rek-*.

Glavni dio (30 minuta)

U glavnom dijelu učenici će se upoznati sa glagolskim prilogom prošlim, ali tako da sami na osnovu primjera shvate osobine ovog oblika, značenje, službu i tvorbu, te da sami izvedu zaključke. Učenici će dobiti nastavne listiće (i papire sa praznom shemom koju će postepeno popunjavati). Analiziramo prvi nastavni listić na kome su istaknuti oblici glagolskog priloga prošlog:

Došavši do zgrade gradske općine, on ostavi metlu i merdevine u avliji.

Ibrahim-beg uvuče glavu među ramena, **skupivši se** još više i **opustivši** ruke niza se, da mu vise kao mrtve.

Čini mi se da ti imaš jednu kuću... – Kućicu, popravi Ibrahim-beg, **usudivši** se da makne rukama i da ih, u znak pokornosti, složi na pas.

I **ne mogavši** da se savlađuje, pusti srcu na volju i puste suze poletiše mu niz lice.

Pitam učenike od koje vrste riječi su nastali istaknuti oblici? (Ukoliko se učenici ne budu javljali, zajedno ćemo doći do odgovora i ukazati na odnos doći – došavši, opustiti – opustivši.) Dakle, ovi oblici su nastali od glagola i zato u svom nazivu imaju riječ glagolski (na tabli pišem prvu riječ naslova). Od kojih glagola su nastali, glagola svršenog ili nesvršenog vida? *Od glagola svršenog vida.*

Pogledajte prvu rečenicu, koji oblik je u službi predikata? *Riječ ostavi je u 3. licu jednine aorista*. Imamo li neke priloške odredbe u rečenici? *Imamo, u avliji – priloška odredba za mjesto*. Šta mislite u kojoj službi je ova riječ *došavši* (glagolski prilog prošli). Pomažem učenicima, ova riječ se prilaže predikatu i određuje neku okolnost. Dakle, ona je u službi priloške odredbe i budući da se prilaže predikatu, ova riječ je jedna vrsta priloga. Šta određuje ovaj oblik, kakvu okolnost, mjesto, vrijeme, način? U ovom primjeru saznajemo vrijeme zbivanja radnje iskazane predikatom, to znači da se na neki način prilaže predikatu. Zato se zovu prilozima (na tabli pišem drugu riječ naslova). Dakle, ovaj glagolski oblik u rečenici ima službu priloške odredbe, nikada predikata.

Međutim, vidimo da ovaj oblik ipak označava neku radnju, šta saznajemo iz toga, koja radnja se prije izvršila, je li on prvo ostavio metlu pa došao, ili obrnuto? Dakle, on je prvo došao, pa je ostavio metlu i merdevine. U ovom slučaju, glagolski prilog prošli označava radnju koja se desila prije radnje iskazane predikatom, radnju koja je prošla, stoga se i zove prošli (učenici upisuju te podatke u shemu, a na tabli ispisujemo treći dio naslova). Međutim, glagolski prilog prošli može označavati i radnju koja se vrši istovremeno ili poslije radnje koja je izražena ličnim glagolskim oblikom.

Na jednom od prethodnih časova učenici su naučili osobine glagolskog priloga sadašnjeg, da je to nepromjenljivi, bezlični i prosti glagolski oblik. Pitam učenike jesu li glagolski prilozima prošli promjenljivi? *Oni su nepromjenljivi*. Možemo li znati na koje lice se odnose, pokušajte ih mijenjati po licima?! *Ne možemo, to znači da su bezlični glagolski oblici*. Od koliko glagola je sastavljen ovaj oblik? *Od jednog, zato pripada skupini prostih glagolskih oblika*.

Kada smo upoznali značenje i službu glagolskog priloga prošlog, preći ćemo na tvorbu ovog oblika. Rekli smo da ovaj oblik nastaje od glagola svršenog vida, sada ćemo vidjeti i kako. Pitam učenike kako glasi infinitiv od oblika *skupivši*? *On glasi skupiti*. Dakle, u ovom primjeru osnova se završava na samoglasnik. Možemo li onda prepoznati nastavak za glagolski prilog prošli? *Nastavak je -vši*. A kada je u pitanju osnova koja se završava na suglasnik, npr. kod glagola *ispeći*? Kako ćemo dobiti infinitivnu obnovu ovoga glagola? *Dobit ćemo je preko aorista, odbijanjem nastavka -oh: ispek-oh, osnova je ispek-, pa je onda nastavak za glagolski prilog prošli u ovom primjeru -avši*.

Pored ovih nastavaka imamo još i nastavke *-av, -v* koji se rjeđe upotrebljavaju jer su stilski obilježeni i arhaični. Primjeri koji se još uvijek koriste su *izuzev, počev* (učenici sve navedene podatke zapisuju u shemu koju su dobili na početku časa).

Završni dio (oko 10 minuta)

Dijelim učenicima nastavne listiće na kojima se naleze dva zadatka. Rješavanjem zadataka sa učenicima ponavljam sve što smo naučili o glagolskom prilogu prošlom. U prvom zadatku učenici trebaju dopuniti dijelove teksta koji nedostaju.

Glagolski prilog prošli označava radnju koja se desila prije, istovremeno ili poslije neke druge radnje izražene ličnim glagolskim oblikom. Uvijek su u službi priloške odredbe, a nikada predikata. Tvore se od infinitivne osnove i nastavaka -vši, -avši, -av, -v. Ono što ih razlikuje od glagolskih priloga sadašnjih jeste da se tvore od glagola svrševnog vida. Osobine koje su im iste jesu: nepromjenljivost, bezličnost i to što su prosti glagolski oblici.

U drugom zadatku učenici trebaju rečenice dopuniti glagolskim prilogom prošlim, te prepoznati da li se radnja označena glagolskim prilogom desila prije, istovremeno ili poslije radnje označene ličnim glagolskim oblikom.

Uspavavši djecu, i sama je legla. (uspavati)

Ispriječio se na vratima zabranivši nam da uđemo. (zabraniti)

Zavalio se u stolici podigavši noge na sto. (podignuti)

Krenuvši iz kuće, ljubazno se pozdravio s domaćinima. (krenuti)

Oslonivši se rukama o sto, sjeo je na stolicu. (osloniti)

Ne mogavši zaspati, izašla je da prošeta. (moći)

Za domaću zadaću učenici trebaju napisati pet rečenica koristeći glagolski prilog prošli, te objasniti tvorbu izabranih oblika glagolskog priloga.

Izgled nastavnog listića br. 1

U slijedećim rečenicama obratite pažnju na istaknute oblike!

Došavši do zgrade gradske općine, on ostavi metlu i merdevine u avliji.

Ibrahim-beg uvuče glavu među ramena, **skupivši se** još više i **opustivši** ruke niza se, da mu vise kao mrtve.

Čini mi se da ti imaš jednu kuću... – Kućicu, popravi Ibrahim-beg, **usudivši se** da makne rukama i da ih, u znak pokornosti, složi na pas.

I **ne mogavši** da se savlađuje, pusti srcu na volju i puste suze poletiše mu niz lice.

(Ibrahim-begov ćošak, Svetozar Ćorović)

Izgled nastavnog listića br. 2

1. Dupuniti!

Glagolski prilog prošli označava radnju koja se desila _____, _____ ili _____ neke druge radnje izražene ličnim glagolskim oblikom. Uvijek je u službi _____, a nikada _____. Tvori se od _____ osnove i nastavaka _____. Ono što ga razlikuje od glagolskog priloga sadašnjeg jeste da se tvori od glagola _____ vida. Osobine koje su im iste jesu: _____, _____ i to što su _____ glagolski oblici.

2. Rečenice dopuniti glagolskim prilogom prošlim, te prepoznati da li se radnja označena glagolskim prilogom desila prije, istovremeno ili poslije radnje označene ličnim glagolskim oblikom!

_____ djecu, i sama je legla. (uspavati)

Ispriječio se na vratima _____ nam da uđemo. (zabraniti)

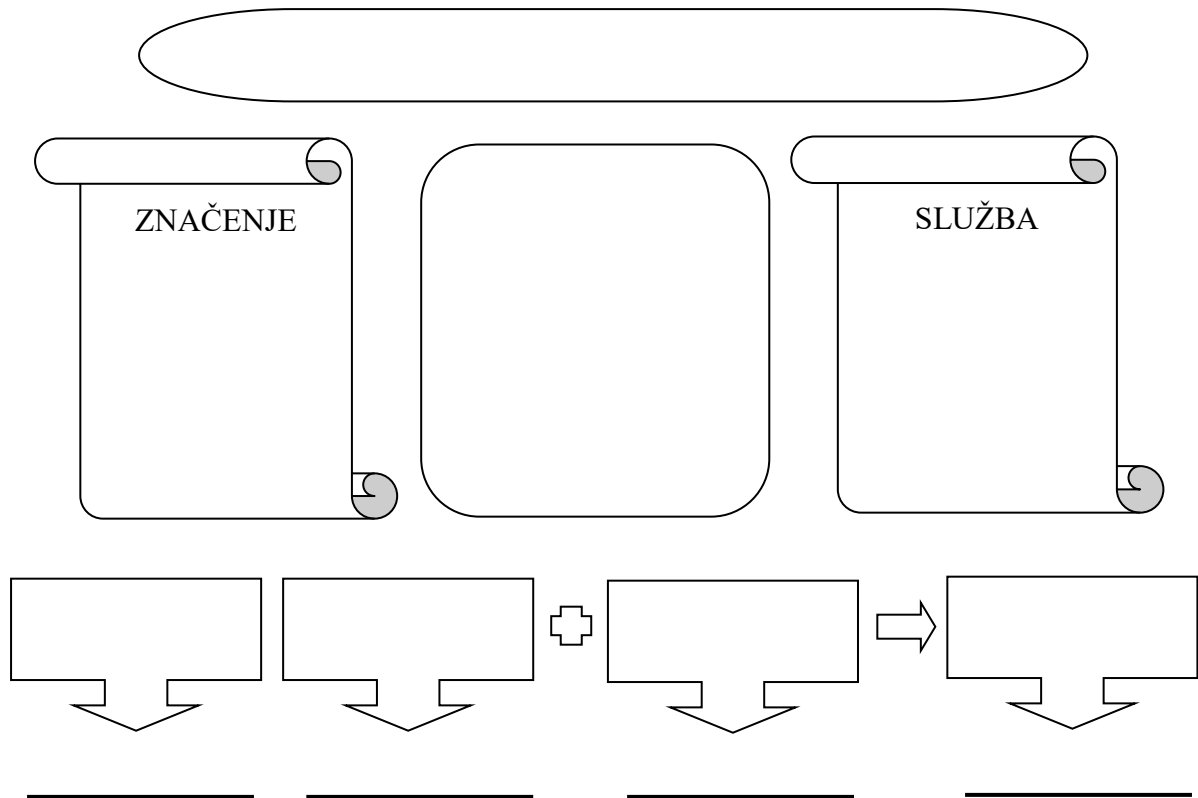
Zavalio se u stolici _____ noge na sto. (podignuti)

_____ iz kuće, ljubazno se pozdravio s domaćinima. (krenuti)

_____ se rukama o sto, sjeo je na stolicu. (osloniti)

Ne _____ zaspati, izašla je da prošeta. (moći)

Izgled nepopunjene sheme koju će učenici dobiti na početku glavnog dijela

Padeži

Predmet: Bosanski jezik i književnost/Hrvatski jezik i književnost/Srpski jezik i književnost

Razred i odjeljenje: VI₁

Nastavna oblast: gramatika

Tip časa: ponavljanje i utvrđivanje gradiva

Nastavna jedinica: Padeži

Ciljevi i zadaci:

- **Odgojni:** razvijanje ljubavi prema maternjem jeziku, razvijanje potrebe za gramatičkom normom u govoru i pismu, stvaranje pozitivnih odnosa prema određenoj građi, razvijanje tolerancije i međusobnog uvažavanja.
- **Obrazovni:** ponavljanje ranije stečenih znanja iz oblasti gramatike i primjenjivanje tih znanja na konkretnim primjerima.
- **Funkcionalni:** individualno i kolektivno zaključivanje, posmatranje, iznošenje vlastitog mišljenja.

Nastavni oblici rada: frontalni, individualni, grupni

Nastavne metode: dijaloška metoda, metoda pokazivanja, metoda jezičke analize

Nastavna sredstva: tabla, kreda, tv

Literatura: Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica; Džibrić, Amira; Džibrić, Ismeta (2009), *Naš jezik 6*, Bosanska riječ, Tuzla.

Tok nastavnog časa

Uvodni dio (uvodni dio bi trebao trajati 5-7 minuta)

U uvodnom dijelu časa igramo igru asocijacije. Učenici otvaraju po jedno od četiri polja u tri kolone kako bi došli do konačnog rješenja koji je ujedno i naslov nastavne jedinice.

Glavni dio (oko 35 minuta)

U glavnom dijelu časa znanje o padežima ćemo ponavljati kroz kviz Osvajamo padeže. Na početku glavnog dijela učenike dijelim u dvije grupe. Jedna grupa se zove Jedinina, a druga

Množina. Učenicima objašnjavam pravila igre u kojoj ja postavljam pitanja, a prvi iz grupe Jednina odgovara, ako ne zna, odgovor daje prvi iz grupe Množina. Ako i on pogriješi daje se mogućnost drugom iz grupe Jednina da osvoji bod za svoju grupu. Ako slučajno i on pogriješi pravo odgovaranja dobija drugi iz grupe Množina i tako redom dok neko ne odgovori tačno. Ako prvi učenik tačno odgovori, njegova grupa dobija bod, pa slijedeće pitanje postavljam drugoj grupi. Za svaki tačan odgovor na tabli bilježimo bodove. U prvom dijelu kviza učenici usmeno odgovaraju na pitanja, a u drugom dijelu kviza učenicima su ponuđena tri odgovora na pitanje od kojih oni biraju jedan tačan odgovor. Pitanja iz ove vježbe, kao i igra asocijacije, bit će prikazani na tv-u (PowerPoint Presentation). Primjeri kojima treba odrediti padež preuzeti su iz pripovijetke *Gromovo đule* Skendera Kulenovića.

Igra asocijacije

A1	B1	C1
A2	B2	C2
A3	B3	C3
A4	B4	C4
A	B	C
KONAČNO RJEŠENJE		
knjiga	knjigu	o knjizi
-a, -e	-u, -e	-i, -ama
knjige	knjige	o knjigama
ko? šta? što?	koga? šta?	(o) kome? (o) čemu?
NOMINATIV	AKUZATIV	LOKATIV
	PADEŽI	

Kako se naziva promjena riječi po padežima?

Deklinacija

Koje je osnovno značenje nominativa?

Osnovno značenje je da imenuje bića, predmete i pojave

Kako se nazivaju imenice koje imaju samo jedninu?

Singularija tantum: Bosna, duhan, šećer

Koju službu u rečenici može vršiti riječ iskazana nominativom?

Subjekta, imenskog predikata, priloške odredbe načina, apozicije

Kako se nazivaju imenice koje imaju samo množinu?

Pluralija tantum: usne, leđe, pantalone, makaze

2

Kako se naziva genitiv koji označava pripadnost nekome ili nečemu?

Genitiv pripadanja ili posesivni genitiv

Kako se naziva genitiv koji označava dio nečega?

Dioni ili partitivni genitiv

Koji su najčešći prijedlozi koji idu uz genitiv?

od, do, sa, iz...

Koje značenje ima dativ?

Dativ ima značenje namjene i cilja

Koji prijedlozi mogu ići uz dativ?

k/ka, prema, unatoč, nasuprot...

3

Koje je osnovno značenje akuzativa?

Akuzativ u rečenici izriče predmet radnje

Koji prijedlozi najčešće dolaze uz akuzativ?

na, u, do, niz, pod, među, pred, kroz...

Koje značenje ima vokativ?

Voklativ je padež dozivanja i obraćanja nekome

Šta označavamo instrumentalom?

Instrumental ima dva značenja: društva i sredstva

Koje je osnovno značenje lokativa?

Njegovo osnovno značenje je značenje mjesta

Koji prijedlozi stoje uz lokativ?

u, na, o, po, pri...

4

Odrediti u kojem padežnom obliku su istaknute riječi:

Moja rodna **kasabica**

- kasabica** a) N jd. ž.r.
b) A jd. ž.r.
c) G mn. ž.r.

...poznata je kao **igralište gromova.**

- igralište** a) A jd. s.r.
b) N jd. s.r.
c) V jd. s.r.
- gromova** a) G mn. m.r.
b) A mn. m.r.
c) L mn. m.r.

Zgniježdila se **na golom nevisokom podnožju planina,**

- na podnožju** a) D jd. s.r.
b) A jd. s.r.
c) L jd. s.r.
- planina** a) N jd. ž.r.
b) G mn. ž.r.
c) A mn. ž. r.

5

...koje silazi **u neveliko polje.**

- u polje** a) A jd. s.r.
b) N jd. s.r.
c) D jd. s.r.

Kad dođe ljetna **oluja,**

- oluja** a) G mn. ž.r.
b) N jd. ž.r.
c) A jd. ž.r.

...**gromovi** kao krakati svijetli **divovi...**

- gromovi** a) V mn. m.r.
b) D mn. m.r.
c) N mn. m.r.
- divovi** a) N mn. m.r.
b) V mn. m.r.
c) A mn. m.r.

6

...skaču **po tim planinčinama,**

- po planinčinama** a) D mn. ž.r.
b) L mn. ž.r.
c) I mn. ž.r.

... **sablje** njihovih **munja...**

- sablje** a) A mn. ž.r.
b) V mn. ž.r.
c) N mn. ž.r.
- munja** a) G mn. ž.r.
b) N jd. ž.r.
c) A mn. ž.r.

- **Majko,** što će tolika **kiša?**

- majko** a) N jd. ž.r.
b) V jd. ž.r.
c) I jd. ž.r.
- kiša** a) G mn. ž.r.
b) A jd. ž.r.
c) N jd. ž.r.

7

Završni dio

Na kraju časa proglašavamo pobjednike kviza. Za domaću zadaću učenici u sveskama trebaju napraviti shemu u kojoj će za svaki padež prikazati njegova pitanja, značenje i službu.

Brojevi

Predmet: Bosanski jezik i književnost/Hrvatski jezik i književnost/Srpski jezik i književnost

Razred i odjeljenje: VI₁

Nastavna oblast: gramatika

Tip časa: usvajanje novih znanja

Nastavna jedinica: Brojevi (značenje i vrste)

Ciljevi i zadaci:

- **Odgojni:** razvijanje ljubavi prema maternjem jeziku, razvijanje tolerancije i međusobnog uvažavanja, razvijanje samostalnosti kod učenika.
- **Obrazovni:** usvajanje znanja o novoj vrsti riječi – brojevima: značenje brojeva; vrste brojeva: glavni, redni, zbirni, brojne imenice; gramatičke kategorije brojeva (rod, broj, padež).
- **Funkcionalni:** razvijanje logičkog mišljenja kod učenika i sposobnosti samostalnog uočavanja, zaključivanja, razvijanje vještine povezivanja ranije stečenog znanja (o padežima) sa novim, razvijanje sposobnosti prezentiranja naučenog gradiva.

Nastavni oblici rada: frontalni, individualni

Nastavne metode: monološka, dijaloška, metoda pokazivanja, metoda jezičke analize

Nastavna sredstva: tabla, krede u boji, pano, tv, nastavni listići

Literatura: Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica; Džibrić, Amira; Džibrić, Ismeta (2009), *Naš jezik 6*, Bosanska riječ, Tuzla.

Tok nastavnog časa

Uvodni dio (uvodni dio bi trebao trajati 5-7 minuta)

Izvršit ću psihološku motivaciju učenika za rad ponavljanjem gradiva iz gramatike. Postavljam pitanja: Koliko ima vrsta riječi u našem jeziku? (*U našem jeziku ima deset vrsta riječi.*) Koje su to vrste riječi? (*Imenice, zamjenice, glagoli, pridjevi, brojevi, prilozi, prijedlozi, veznici, uzvici, riječce.*) Koje ste od navedenih vrsta riječi do sada učili? (*Učili smo imenice, zamjenice i pridjeve.*) Sada mi recite koliko vas ima u odjeljenju? (*U odjeljenju nas*

ima dvadeset četvero.) U koliko ste redova raspoređeni? (*Raspoređeni smo u tri reda.*) Koliko vas sjedi u jednoj klupi? (*U jednoj klupi nas sjedi dvoje.*) Ko je broj dvanaest u dnevniku? Predstaviti će mi se učenik koji je u dnevniku broj dvanaest, a zatim ću ga pitati kada je rođen. Kada mi učenik kaže datum rođenja nastavljamo dalje. U ovom dijalogu smo spomenuli riječi: *dvadeset četvero, tri, jednoj, dvoje, dvanaest*. Kažite mi kojoj vrsti riječi pripadaju ove riječi? (*Ove riječi su brojevi.*) Govorim učenicima da ćemo danas učiti novu vrstu riječi. Na tabli pišem naslov nastavne jedinice (*Brojevi*).

Glavni dio časa (oko 25 minuta)

Na tabli pišem slijedeće rečenice: *Iz jednog sela u prvi razred ide osmero djece. Dječaka je šest. Dvije su djevojčice. Šesterica dječaka su pravi prijatelji. Jedan drugog nikad ne bi izdali. Svi će na izlet za desetak dana.*

Nakon što uoče i podvuku brojeve u sveskama zamolit ću jednog učenika da kredom u boji podvuče brojeve na tabli. Ove riječi nam nisu nepoznate, jer ih često koristimo u govoru, a i u pisanju. Pogledajte ih u rečenicama: *jednog sela, prvi razred, osmero djece, desetak dana*. Stoje li brojevi sami u rečenici? (*Brojevi ne stoje sami u rečenicama.*) Uz koju vrstu riječi stoje najčešće? (*Brojevi najčešće stoje uz imenicu.*) Mogu li brojevi stajati samostalno? (*Brojevi ne mogu stajati samostalno.*) Šta to znači? (*To znači da su brojevi nesamostalna vrsta riječi.*) Kad kažemo *osmero djece* šta nam govori broj *osmero* o imenici *djece*? (Broj *osmero* nam govori koliko ima *djece*. Odnosno, govori nam koliko ima onoga što znači riječ uz koju stoji.) Uz imenicu *razred* stoji broj *prvi*. Šta nam on kazuje o toj imenici? (*Broj prvi nam kazuje koji je to po redu razred.*) **Zaključujemo:** brojevi su nesamostalne, odredbene riječi koje tačno kazuju koliko ima onoga što znači riječ uz koju stoje ili koji je po redu pojam označen riječju uz koju stoje.

Kad kažemo *jedan dječak, četiri cvijeta, pet kuća* šta označavaju brojevi *jedan, četiri, pet*? (*Ovi brojevi tačno označavaju koliko ima nečega.*) Vi ste za njih čuli na časovima matematike. Kako se zovu ovi brojevi? (*Ovi brojevi se zovu glavni.*) Upisujem naziv u prvu kolonu tabele koju ću nacrtati na tabli. Ispod upisujem spomenute brojeve: *jedan, četiri, pet*. Možete li prepoznati glavne brojeve u rečenicama na tabli? (*To su brojevi jednog, šest, dvije.*) Upisujem ih u tabelu. Već smo rekli da broj *prvi* stoji uz imenicu *razred* i govori nam koji je to po redu razred. I za ove ste brojeve čuli na časovima matematike. Kako bismo mogli nazvati takve brojeve? (*Takvi brojevi zovu se redni.*) Pišem naziv u drugu kolonu tabele i upisujem broj *prvi* ispod naziva. Pogledajmo sada broj *osmero* uz imenicu *djece* u prvoj

rečenici. Govori li nam taj broj da li se radi o dječacima ili djevojčicama? (*Ne govori nam o kojem se spolu radi.*) Koju nam informaciju donosi broj *osmero*? (*Kazuje nam da se radi o grupi djece.*) Kako se zovu brojevi koji nam ukazuju na zbir ili grupu mladih bića? (*Takvi brojevi se zovu zbirni.*) Pišem u tabelu naziv zbirni i upisujem broj osmero ispod naziva te ističem da se brojevi koji označavaju koliko ima mladih bića ili bića različitog roda, i općenito kad navodimo količinu, nazivaju zbirni brojevi. Pošto su učenici uočili i prepoznali brojeve te zaključili kako se dijele, nastavljamo sa analizom vrsta brojeva: glavnih, rednih i zbirnih. Naučili ste da riječi mogu mijenjati svoj oblik i da se ta njihova osobina zove promjenljivost. S obzirom na promjenljivost, deset vrsta riječi bosanskoga jezika podijelili smo u tri grupe. Koje smo vrste riječi naveli kao polupromjenljive? (*Polupromjenljive riječi su brojevi i priloz.*) Sada ćemo vidjeti zašto su brojevi polupromjenljiva vrsta riječi.

Prisjetit ćemo se padeža i pitanja uz padeže pomoću panoa kojeg učenici imaju u razredu, a na kojem su ispisani padeži i padežna pitanja. Naučili smo da su brojevi jedan, dva, tri, četiri i dalje glavni brojevi. U prvoj rečenici na tabli pronašli smo broj *jedan*. U kojem se padežu nalazi taj broj? (*On se nalazi u genitivu – jednog sela*) Kako bi glasio nominativ ovog broja? (*Nominativ bi glasio jedno selo.*) Kojeg je roda imenica selo? (*Imenica selo je srednjeg roda.*) Kojeg je onda roda broj *jedno*? (*I broj jedno je srednjeg roda.*) Pišem u tabelu: *jedno selo – srednji rod*. U rečenici: *Jedna djevojčica sjedi u klupi*. imamo imenicu *djevojčica* uz koju stoji broj *jedna*. Kojeg je roda imenica *djevojčica*? (*Imenica djevojčica je ženskog roda*) A kojeg je roda broj *jedna* uz imenicu *djevojčica*? (*Budući da stoji uz imenicu djevojčica koja je ženskog roda i broj jedna je ženskog roda.*) Pišem na tablu: *jedna djevojčica – ženski rod*. U rečenici: *Jedan san me dugo muči*. Kojeg je roda imenica *san*? (*Imenica san je muškog roda.*) U kojem je padežu broj *jedan*? (*Broj jedan je u nominativu.*) Pišem na tablu: *jedan san – muški rod*. Sada mi recite šta ste uočili o broju *jedan*? (*Zaključili smo da broj jedan razlikuje sva tri gramatička roda: muški, ženski i srednji i da se mijenja po padežima.*)

Na prvom slajdu PowerPoint Presentation prikazana je deklinacija glavnog broja *jedan* u jednini i množini. Objasnjavam učenicima kako se mijenja broj jedan u muškom rodu. Nakon što učenici prepisu sa slajda promjenu u sveske, promijenit ćemo taj broj usmeno u ženskom i srednjem rodu (*jedna, jedno*). Objasnjavam učenicima da broj *dva* ima isti oblik za muški i srednji rod (*dva mladića, dva jutra*), a u ženskom rodu glasi *dvije* (*dvije žene*). Brojevi tri i četiri imaju iste padežne nastavke za sva tri gramatička roda, a brojevi od četiri pa dalje se ne dekliniraju. Zapisujemo to u tabelu. Budući da se neki brojevi dekliniraju, a neki ne sada nam je jasno zašto brojevi spadaju u polupromjenljivu vrstu riječi.

Na drugom slajdu je prikazana deklinacija rednog broja jedan (*prvi*). Učenicima objašnjavam njegovu padežnu promjenu. Recite mi kojeg je roda broj prvi? (*Broj prvi je muškog roda.*) Razlikuje li ostala dva roda ovaj broj? (*Razlikuje. To su oblici prva i prvo.*) Učenici usmeno dekliniraju i te oblike. Koji još redni broj imamo u tekstu na tabli? (*To je broj drugog.*) U kojem se padežu nalazi redni broj dva (oblik *drugog*)? (*On je u genitivu.*) Zapisujemo i to u tabelu. **Zaključujemo:** redni brojevi se dekliniraju i razlikuju sva tri gramatička roda.

Rekli smo da su zbirni brojevi treća vrsta brojeva i da označavaju koliko ima čega, predmeta ili osoba, u zbiru ili cjelini. To je u tekstu broj *osmero*. Sada ćemo vidjeti kako nastaju ovi brojevi. Na tabli pišem još neke primjere zbirnih brojeva: *šestero, dvoje, troje*. Koje nastavke primjećujete kod ovih brojeva? (*Primjećujemo nastavke -ero, -oje.*) Na šta se dodaju ovi nastavci? (*Dodaju se na glavni broj.*) Kredom u boji označavamo nastavke. Oblici zbirnih brojeva *dvoje* i *četvero* nalaze se u nominativu. Kako bi glasio dativ ovih zbirnih brojeva? (*Dvoma, četveroma*). Dakle, i zbirni brojevi se mogu deklinirati (zapisujemo u tabelu).

Vratimo se na rečenice sa table. Koje od zaokruženih brojeva nismo nikako spomenuli? (*Nismo spomenuli brojeve šesterica i desetak.*) Uz koju vrstu riječi stoje ove riječi? (*Šesterica i desetak stoje uz imenice dječaka i dana koje se nalaze u genitivu.*) Kojeg su roda ove imenice? (*One su muškog roda.*) Zamislimo da uz riječ *šesterica* ne stoji imenica *dječaka*. Šta bi ona označavala: dječake ili djevojčice? (*Označavala bi dječake.*) Vi ste meni rekli da su riječi *šesterica* i *desetak* brojevi. Djelimično ste upravo zato što ove riječi imaju značenje broja, jer označavaju tačan broj osoba muškog roda. Međutim, u gramatici one imaju osobine imenica. Dakle, to su osobine broja (brojne imenice imaju samo jedninu) i padeža (dekliniraju se). Kako bismo onda nazvali ove riječi koje znače broj, a imaju osobine imenica? (*Nazvali bismo ih brojnim imenicama.*) Na tabli izvan tabele pišem naziv brojne imenice i primjere iz teksta: *šesterica* i *desetak*. Možete li prepoznati nastavke u ovim primjerima? (*Nastavci su -ica i -ak.*) Na šta smo dodali nastavak *-ica*? (*Dodali smo ga na osnovu zbirnog broja šestero.*) A nastavak *-ak* u brojnoj imenici *desetak*? (*Dodali smo ga na glavni broj deset.*) Pitam učenike da navedu nekoliko razlomaka. (*petina, stotina, desetinka*) Govorim učenicima da u brojne imenice spadaju i nazivi razlomaka koji nastaju uz pomoć nastavaka *-ina, -nina, -inka*. Na tabli pišem primjere i kredom u boji ističem nastavke kako bi tvorba bila jasna učenicima.

Završni dio časa (oko 15 minuta)

Učenicima ću podijeliti nastavne listiće za dvije grupe sa slijedećim zadacima:

Grupa A

1. Date brojeve i brojne imenice razvrstaj u tabelu: sedam, deveti, četvero, peterica, dvanaest, šesnaesti, dvadeset troje, osmina, drugi, devetnaest, četvrti

GLAVNI BROJEVI	REDNI BROJEVI	ZBIRNI BROJEVI	BROJNE IMENICE

2. Od datih glavnih brojeva napravi redne:

tri _____ devetnaest _____
dva _____ dvadeset pet _____
trinaest _____ sedamdeset jedan _____

Grupa B

1. Od glavnih brojeva napravi zbirne nastavcima *-ero* i *-oje*:

devet _____ pedeset tri _____
jedanaest _____ osam _____
dvadeset dva _____ trideset pet _____

2. Dopuni rečenice!

Otac je djeci kupio _____ (3) cipele, _____ (1) čizme, _____ (2) rukavice
i _____ (4) čarape. Od _____ (3) drugova posudili su knjige.

Nakon što učenici završe zadatke zajedno provjeravamo kako su uradili. Za domaću zadaću učenici trebaju deklinirati glavni i redni broj dva (drugi) u sva tri gramatička roda.

Izgled prezentacije

Deklinacija glavnog broja *jedan*

	Muški rod - jednina	Muški rod - množina
N	jedan-ø	jedn-i
G	jedn-og(a)	jedn-ih
D	jedn-om(e, u)	jedn-im(a)
A	= N ili G	jedn-e
V	jedan-ø	jedn-i
I	jedn-im	jedn-im(a)
L	jedn-om(e, u)	jedn-im(a)

1

Deklinacija rednog broja *jedan (prvi)*

	Muški rod - jednina	Muški rod - množina
N	prv-i	prv-i
G	prv-og(a)	prv-ih
D	prv-om(e,u)	prv-im(a)
A	= N ili G	prv-e
V	prv-i	prv-i
I	prv-im	prv-im(a)
L	prv-om(e,u)	prv-im(a)

2

Genitiv

Predmet: Bosanski jezik i književnost/Hrvatski jezik i književnost/Srpski jezik i književnost

Razred i odjeljenje: VI₁

Nastavna oblast: gramatika

Tip časa: usvajanje novih znanja

Nastavna jedinica: Genitiv

Ciljevi i zadaci:

- **Odgojni:** razvijanje potrebe za gramatičkom normom u govoru i pismu, razvijanje potrebe za očuvanjem vrijednosti maternjeg jezika, razvijanje tolerancije i međusobnog uvažavanja, razvijanje samostalnosti kod učenika.
- **Obrazovni:** ponavljanje ranije stečenog znanja, usvajanje novih i nadogradnja stečenih znanja, razumijevanje značenja i službe genitiva
- **Funkcionalni:** razvijanje logičkog mišljenja kod učenika i sposobnosti samostalnog uočavanja, zaključivanja, razvijanje vještine povezivanja ranije stečenog znanja (o padežima) sa novim, razvijanje sposobnosti prezentiranja naučenog gradiva.

Nastavni oblici rada: frontalni, individualni

Nastavne metode: monološka, dijaloška, metoda pokazivanja, metoda jezičke analize

Nastavna sredstva: tabla, kreda, nastavni listići, markeri, bojice

Literatura: Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000) *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica; Džibrić, Amira; Džibrić, Ismeta (2009), *Naš jezik 6*, Bosanska riječ, Tuzla.

Tok nastavnog časa

Uvodni dio (5 minuta)

U uvodnom dijelu časa ponovit ćemo već naučeno i usvojeno znanje o padežima (o nominativu).

Može li nam neko reći šta su to padeži? (*Padeži su različiti oblici imenskih riječi kojima se izražavaju različiti odnosi onoga što riječ znači prema ostalim riječima u sintagmi i rečenici.*)

Koliko padeža imamo u bosanskom jeziku? (*Sedam padeža u jednini i sedam u množini.*)
Dakle svaka se imenica može upotrijebiti u četrnaest padežnih oblika.

Kako nazivamo skup tih međusobno povezanih obilka? (*Skup tih međusobno povezanih obilka naziva se padežna paradigma ili promjena (deklinacija) jedne imenske riječi.*)

Koji padežni oblik smo do sada radili? (*Nominativ*)

Šta označava nominativ? (*Nominativ je oblik imenskih riječi kojim se najčešće označava ko je vršilac radnje ili šta je ono čemu se pripisuje kakvo stanje ili osobina.*)

Glavni dio (30 minuta)

Na tabli pišem rečenicu: *To je kuća našeg komšije.*

Koje riječi u ovim rečenicama dobijamo kao odgovor na pitanje od koga ili čega? (*našeg komšije*)

Šta smo rekli, koji padež u našem jeziku odgovara na pitanja od koga/čega? (*Genitiv*)

Zaključujemo: Genitiv je oblik imenskih riječi kojim se najčešće označava pripadnost od koga/od čega šta potječe, od koga/od čega se nešto udaljava ili otkida.

Na tabli pišem rečenice: *Ona je sestra vozača Ibrahima. Slušam pričanje i pjevanje veselih mladića i djevojaka.*

Pitam učenike čija je sestra i pričanje? (*Vozača Ibrahima i mladića i djevojaka*)

Zaključujemo: Genitiv koji ima značenje pripadnosti nekome ili nečemu naziva se posesivni genitiv ili genitiv pripadanja. (Učenici zapisuju u svesku.)

Na tabli pišem rečenice: *Nabavili su dosta hrane za zimu. Na teren je istrčalo jedanaest igrača. Napio se vode.*

Da li riječi koje smo označili označavaju dio nečega ili cjelokupnost nečega. U prvoj rečenici da li se misli na svu postojeću hranu na svijetu ili samo na dio te hrane. Da li su na teren izašli svi igrači na svijetu ili samo određeni broj njih. (*Svi ovi genitivi označavaju dio nečega*)

Zaključujemo: Genitiv koji označava dio nečega, tj. neku određenu količinu naziva se dioni ili partitivni genitiv. (Učenici zapisuju u svesku.)

Na tabli pišemo rečenice: *Od druga je uzeo knjigu. Na nozi nema nijedne cipele, ni čarape. Profesor matematike je naborao čelo. Iznad grada je letjela lasta. Prošlog ljeta su me gađali kamenicama.*

Pitam učenike koju službu u rečenicama vrše označene riječi u genitivu? (*Vrše službu objekta, atributa i priloške odredbe*) **Zaključujemo:** Genitiv u rečenici može imati različite službe: službu bližeg i daljeg objekta, atributa, priloških odredbi. (Učenici zapisuju u svesku)

Genitiv se u rečenici upotrebljava sa ili bez prijedloga. Najčešći prijedlozi koji idu uz genitiv su: od, do, sa, iz...

Slijedeće riječi napisati u obliku genitiva jednine i množine: grad, sudija, priča, radost, ruka, kost, polje, jezero. (*grada – gradova, sudije – sudija, priče – priča, radosti – radosti, ruke – ruku, kosti – kostiju, polja – polja, jezera – jezera*)

Šta možemo zaključiti, koji se nastavci javljaju u genitivu? (*Genitiv ima slijedeće nastavke: jednina: muški rod: -a, -e; ženski rod: -e, -i; srednji rod: -a množina: muški rod: -a; ženski rod: -a, -i, -u, -iju; srednji rod: -a*)

Kako glasi genitiv jednine i množine imenice *momak*? (*momka - momaka*) Primjetite li neku razliku u odnosu na N jd.? (*U G jd. nema a*) Kako se zove ova promjena? (*Nepostojano a*)

Zaključujemo: kod imenica muškog roda koje se završavaju na: -ak, -ac, -am, samoglasnik *a* se u nekim oblicima riječi javlja, a u nekima ne, pa se takvo *a* naziva nepostojano *a*. Javlja se u N jd. i G mn.

Uporediti G jd. i G mn. imenice *čitalac*! Koja promjena se dogodila? (*čitaoca (či-tal-ca) – čitalaca (či-ta-la-ca)*). Kada se *l* nađe na kraju riječi ili na kraju sloga javlja se promjena *l* u *o*.

Nastavni listić br. 1

U rečenicama podvući riječi u genitivu, odrediti vrstu genitiva i službu u rečenici.

Oči sretnog princa bile su se ispunile suzama.

Postavili su me tako visoko da vidim svu bijedu grada.

Amina nema novaca.

Eno čaršije!

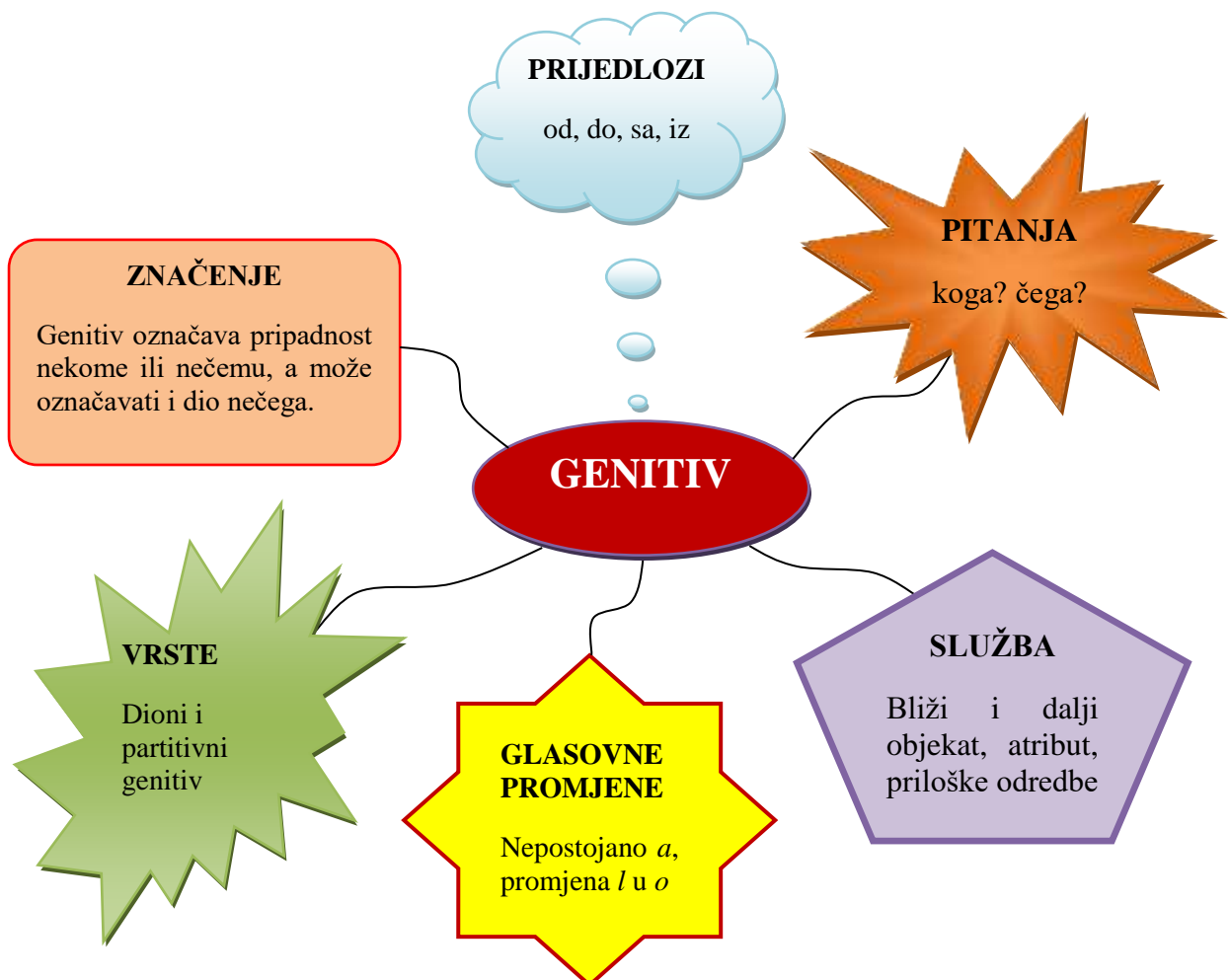
Ona će ih prodati i kupiti hrane i drva.

Završni dio (10 minuta)

U završnom dijelu časa učenici trebaju napraviti umnu mapu u kojoj je ključna riječ GENITIV. Izradom ovog zadatka učenici će ponoviti glavne odlike genitiva.

Za domaću zadaću napisati deset rečenica u kojima će biti pet posesivnih i pet partitivnih genitiva.

Mogući izgled umne mape

Zaključak

U metodičkoj praksi nailazimo na različite metodičke pristupe nastavi gramatike. U ovom radu sam detaljnije objasnila neke od najzastupljenijih pristupa. Koliko će izbor metodičkog pristupa biti uspješan zavisi od gradiva, predznanja učenika, ali i nastavnikove stvaralačke inovativnosti.

Sam odabir metodičkih pristupa uveliko zavisi i od sadržaja koji se njima prenosi, kako će učenici usvajati taj sadržaj, koliko će poticati spoznajne aktivnosti učenika, te kako će utjecati na razvijanje učenikove jezičke kulture.

Nastava morfologije ima široke mogućnosti odgojnog djelovanja u okviru cjelokupnog nastavnog procesa. Ona razvija ljubav prema jeziku, otkriva jezik kao sredstvo mišljenja i sporazumijevanja, izgrađuje moralnu svijest i kritički stav prema svijetu, intelektualnu radoznalost i svijest o potrebi trajnog njegovanja i usavršavanja vlastitog jezičkog izraza.

Učenje gramatike maternjeg jezika i spoznavanje njegovih gramatičkih zakonitosti ima veliku obrazovnu i odgojnu važnost, koja se sastoji u tome što učenici, usvajanjem kompleksa gramatičkih pojava i osmišljavanjem pojava gramatičkog ustrojstva, shvataju ulogu jezika u samom procesu komuniciranja. Shvatanje gramatičkih zakona vlastitoga jezika i osmišljeni odnos prema pojedinim gramatičkim činjenicama služe i kao obavezni uvjeti za intelektualni razvoj učenika. Gramatičke kategorije nalaze se u dijalektičkom jedinstvu s logičkim kategorijama pa uz odgovarajući pristup učenje gramatike može i mora za sobom povući intenzivni razvoj logičkog mišljenja učenika.

Nastava gramatike mora se koncipirati u funkciji potreba govornoga i pisanoga jezika, a ne kao apstraktna disciplina shvaćena kao odnos sistema znakova. Pristup nastavi gramatike treba biti takav da se ne zasniva smo na formalnom učenju pravila koja su za učenike lišena značenja, nego da ih podstiče da vježbom i razmišljanjem o pravilnim oblicima usvajaju jezičke zakonitosti. Stoga se riječi koje pripadaju različitim gramatičkim kategorijama moraju predstaviti "u funkciji", u konkretnosti svoje službe.

Literatura

1. Bežen, Ante (2008), *Metodika: znanost o poučavanju nastavnog predmeta*, Učiteljski fakultet: Profil international, Zagreb.
2. Bratanić, Marina (1993), *Mikropedagogija: interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja*, Školska knjiga, Zagreb.
3. Danilov, M. A; Jesipov, B. P (1961), *Didaktika*, Veselin Masleša, Sarajevo.
4. Dimitrijević, Radmilo (1963), *Metodika nastave književnosti i maternjeg jezika*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd.
5. Džanko, Muhidin (2003), *Bosanski jezik i književnost u nastavi (metodički pristupi)*, EuroCom, Sarajevo.
6. Džibrić, Amira; Džibrić, Ismeta (2009), *Naš jezik 6*, Bosanska riječ, Tuzla.
7. Hadžihrustić, Almira (2011), *Bosanski jezik 8*, Sarajevo Publishing, Sarajevo.
8. Halilović, Senahid; Palić, Ismail; Šehović, Amela (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
9. Havelka, Nenad (2000), *Učenik i nastavnik u obrazovnom procesu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
10. Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.
11. Kevro, Edita, Čemalović-Dilberović, Edita (2010) *Bosanski jezik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska riječ, Tuzla.
12. Kristal, Dejvid (1995), *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd.
13. Kyriacou, Chris (2001), *Temeljna nastavna umijeća*, Educa, Zagreb.
14. Marinković, Simeon (1994), *Metodika kreativne nastave srpskog jezika i književnosti*, Kreativni centar, Beograd.
15. Nastavni plan i program za Bosanski jezik i književnost/Hrvatski jezik i književnost/Srpski jezik i književnost od VI do IX razreda osnovne škole, dostupan na:
http://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/1_bosanski_jezik_i_knjizevnost_0.pdf, pristup 15.8.2019. godine.
16. Nikolić, Milija (1968), *Iskustva iz nastave maternjeg jezika*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd.
17. Nikolić, Milija (1999), *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

18. Nikolić, Milija (1980), *U svetu znakova: studije i predavanja iz metodike nastave srpskohrvatskog jezika i književnosti*, RU: Radivoj Ćirpanov, Novi Sad.
19. Pavličević-Franić, Dunja (2005), *Komunikacijom do gramatike*, Alfa, Zagreb.
20. Riđanović, Midhat (1998), *Jezik i njegova struktura: savremeno lingvističko osvjetljenje*, Šahimpašić, Sarajevo.
21. Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena (1996), *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb.
22. Rosandić, Dragutin (1981), *Metodičke osnove suvremene nastave hrvatskog ili srpskog jezika i književnosti u srednjoj školi*, Školska knjiga, Zagreb.
23. Rosandić, Dragutin (1968), *Nastava hrvatskosrpskog jezika i književnosti*, Školska knjiga, Zagreb.
24. Silić, Josip; Rosandić, Dragutin (1979), *Osnove morfologije i morfostilistike hrvatskoga književnoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
25. Simić, Kojo (2015), *Osnove metodike nastave*, Evropski univerzitet, Brčko.
26. Stojaković, Petar (2012), *Psihologija za nastavnike*, Prelom, Banja Luka.
27. Šimleša, Pero (1976), *Metodika elementarne nastave materinskog jezika i matematike*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb.
28. Težak, Stjepko (1980), *Gramatika u osnovnoj školi*, Školska knjiga, Zagreb.
29. Težak, Stjepko (1996), *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb.
30. Težak, Stjepko (2000), *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 2*, Školska knjiga, Zagreb.
31. Vuković, Jovan; Težak, Stjepko; Brabec, Ivan; Marek, Juraj (1968), *Savremena nastava maternjeg jezika*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.
32. Zekić, Zdravka (2011), *Naš jezik 8*, Bosanska riječ, Dječija knjiga, Sarajevo.